

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Батырқожаев Қайрат Маратұлы

**ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖАҒДАЙЫНЫҢ ӨНІРЛЕРДІҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ
(МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

«Бизнес және басқару» магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша

Ғылыми жетекші _____ Давлетбаева Ж.Ж., э.ғ.к. профессор
(қолы)

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023 ж.

Басқару институтының директоры _____ Гаипов З.С., с.ғ.д.
(қолы)

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	7
ҚОРЫТЫНДЫ.....	38
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	40

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы N 70-IV Заңы.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Этносаралық қатынастарды дамыту комитетінің ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрінің 2020 жылғы 5 мамырдағы № 129 бұйрығы.

Қазақстан халқы Ассамблеясының 2022-2026 жылдарға арналған даму тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 15 қыркүйектегі № 1014 Жарлығы.

Белгілеулер мен қысқартулар

АҚДМ	–	Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі
ЖАО	–	Жергілікті атқарушы органдар
ЖІӨ	–	Жалпы ішкі өнім
ЖӨӨ	–	Жалпы өңірлік өнім
КМТУ	–	Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті
ҚР	–	Қазақстан Республикасы
ҚСРО	–	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚХА	–	Қазақстан халқы Ассамблеясы
ҚЭЗИ	–	Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты
млн	–	миллион
млрд	–	миллиард
СЖРА ҰСБ	–	Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен проблемасы. Этносаралық қатынастар жағдайының өңірлердің экономикалық және әлеуметтік дамуына әсері зерттеудің өзекті тақырып болып табылады.

Маңғыстау облысы Қазақстанның моноэтникалық аймағы болып табылады мұнда қазақтар, орыстар, әзербайжандар, өзбектер, түрікмендер, қарақалпақтар және басқаларды қоса алғанда, әртүрлі этникалық топтардың өкілдері тұрады. Бұл топтардың әрқайсысының аймақтағы этносаралық қатынастарға әсер ететін өзіндік дәстүрлері, әдет-ғұрыптары бар.

Маңғыстау облысындағы этносаралық қатынастардың жай-күйі өңірдің экономикалық және әлеуметтік дамуына тікелей әсер етуде. Этникалық топтар арасындағы қақтығыстар шиеленіске және аймақтың өркендеуінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Керісінше, этникалық топтар арасындағы бейбіт қарым-қатынас аймақтың дамуына ықпал ететін мәдени және экономикалық алмасудың артуына ықпал етуі мүмкін.

Маңғыстау облысындағы этникалық топтар арасындағы саяси тұрақтылық пен бейбіт қарым-қатынас оның экономикалық дамуының негізгі факторлары болып табылады. Қолайлы этносаралық қатынастар әртүрлі этностар арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етеді, бұл өз кезегінде инвестициялардың өсуіне, бизнес пен туризмнің дамуына ықпал етеді.

Екінші жағынан, этносаралық қатынастардың нашарлығы аймақтың экономикасы мен қоғамында күрделі мәселелерге әкелуі мүмкін. Мысалы, этникалық топтар арасындағы қақтығыстар ықтимал қақтығыстар қаупіне байланысты инвестиция деңгейін және туристердің кетуін төмендетуі мүмкін. Сонымен қатар, этникалық кемсітушілік немесе зорлық-зомбылық мәселелері әртүрлі этностар арасындағы шиеленіске әкелуі мүмкін, бұл аймақтағы әлеуметтік жағдайға теріс әсер етеді.

Жалпы, қолайлы этносаралық қатынастар Маңғыстау облысының дамуында және жалпы Қазақстан экономикасында маңызды рөл атқарады. Олар бизнесті дамыту, инвестициялау, туризм және тұрғындардың әл-ауқатының өсуі үшін жағдай жасауға ықпал етеді, бұл өңірдің тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуына қол жеткізудің маңызды факторы болып табылады.

Зерттеу нысаны:

Маңғыстау облысы бойынша этносаралық қатынастардың ағымдағы жағдайын талдау.

Зерттеу пәні: Этносаралық қатынастар саласындағы тұрақтылықты қамтамасыз етудегі облыстық ҚХА рөлі.

Зерттеудің мақсаты:

Талдау нәтижесі бойынша Маңғыстау облысында этносаясатты жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Мақсатқа жету үшін қойылатын міндеттер:

1. Қазақстан Республикасындағы этносаралық қатынастардың қазіргі жай-күйіне шолу;

2. Өңірдегі этносаралық қатынастарға әсер ететін факторларды анықтау;
3. Этносаралық қатынастардың орын алу себептерін зерделеу.

Гипотеза:

Этносаралық қатынастардың жағдайы өңірдің мәдени-әлеуметтік дамуына әсерін тигізеді.

Күтілетін нәтиже:

Зерттеу нәтижелері Маңғыстау облысындағы этносаралық қатынастардың жай-күйін талдауға, олардың өңірдің экономикалық өсуі мен әлеуметтік тұрақтылығына әсерін айқындауға, сондай-ақ этносаралық қатынастарды жақсарту бойынша ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді деп күтілуде.

Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы – этносаралық қатынастардың Қазақстанның белгілі бір аймағының дамуымен байланысын зерттеу алғаш рет жүргізіліп отыр.

Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығы: Зерттеу нәтижелері Маңғыстау облысындағы этносаралық ынтымақтастықты жетілдіру, толеранттылық деңгейін арттыру және этносаралық қатынастардың жай-күйін жақсарту жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу үшін негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Әдебиетке шолу

Қоғам негізінен өзін-өзі ұйымдастыратын организм болып табылады. Оның дамуына сындарлы бағыт беру, қақтығыстарды болдырмау үшін азаматтар өзара әрекеттесу кезінде қоғамның барлық мүшелеріне пайда әкелетін кейбір бірыңғай ережелерге жүгінуі керек.

Қазақстанда этносаралық қатынастар саласында да осындай ережелер бар. Бірақ олардың не екенін және қандай заңда жазылғанын бәрі біле бермейді.

Республикадағы этносаралық қатынастар саласындағы стандарттар, ең алдымен, елдің негізгі құжатында – **ҚР Конституциясында жазылған**.

Ұлттық бірлікті қамтамасыз ету – демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың маңызды шарты болып табылады. Елдің экономикалық өсуі, әлеуметтік ілгерілеуі және демократиялық дамуы қоғамның бірлігін нығайту және сақтау кезінде ғана мүмкін болады.

ҚР Конституциясы, 1-бап, 1-тармақ:

«Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет болуға ұмтылады, оның ең жоғары құндылығы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады».

Бүгінгі таңда барлық азаматтық қоғам институттарының үйлесімді жұмысының арқасында Қазақстанда этностар қақтығысы байқалмайтыны анық. Елдің әрбір азаматы мемлекеттің бірдей көзқарасы мен қолдауына сене алады.

ҚР Конституциясы, 1-бап, 2-тармақ:

«Республика қызметінің негізгі қағидаттары әлеуметтік бірлік пен саяси тұрақтылық, бүкіл ұлттың игілігі үшін экономикалық даму, Қазақстанның патриотизмі және қоғамдық өмірдің неғұрлым демократиялық бейнесі болып табылады.»

Елдегі этносаралық қатынастардың басты қағидаттарының бірі – республика аумағында тұратын барлық этностардың өкілдеріне қатысты толеранттылық.

ҚР Конституциясы, 39-бап, 2-тармақ:

«Ұлтаралық және конфессияаралық келісімді бұзуға қабілетті кез келген іс-әрекет конституциялық емес деп танылады».

Елде 130-дан астам этнос өкілдері тұратындықтан, этносаралық қатынастар стандарттарының мәселелері ерекше маңызға ие.

Қазақстанның этникалық және конфессиялық саясатының айрықша белгілерінің қатарына салмақтылық, ойлылық, ғылыми негізділік және жүйелілік жатады. Бұл тәсіл қауіпсіздік пен азаматтық бейбітшілікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл, ҚХА қызметінің негізгі бағыттарының бірі, барлық этномәдени бірлестіктерді өз қанатының астына жинайды және этникалық топтар арасындағы үйлесімділік пен халықтар достығын бұзуы мүмкін күдікті топтардың қалыптасуын болдырмау үшін аккредитация жүргізеді.

ҚР Конституциясы, 5-бап, 3-тармақ:

«Мақсаттары немесе әрекеттері Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, тұтастығын бұзуға, мемлекет қауіпсіздігіне

нұқсан келтіруге, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық алауыздықты қоздыруға бағытталған қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметінетыйым салынады».

Бүгінгі таңда қазақстандықтардың бір бөлігі кемсітушілікке ұшырағанын елестету мүмкін емес. Этносаралық қатынастардың критерийлері әртүрлі этностар өкілдерінің мүдделерін қорғауды ескере отырып қалыптасты.

ҚР Конституциясы, 14-бап, 2-тармақ:

«Ешкімді шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген басқа жағдайларға байланысты кемсітуге болмайды».

Этносаралық қатынастар саласындағы стандарттарға сауатты және саяси салмақты көзқарастың арқасында Қазақстан халық біртұтас азаматтық қоғам құра алды, ұлтаралық қақтығыстардың алдын алды және барлық этникалық топтардың өкілдеріне үйлесімді дамуға, жұмыс істеуге, оқуға және елдің әлауқатын бірге арттыруға мүмкіндік берді.

Этносаралық қатынастарды құқықтық реттеудің теориялық мәселелері

Этникалық топтар арасындағы қатынастар – бұл белгілі бір дәрежеде толықтығымен, қазіргі уақыттың өзектілігімен (академиялық деңгейде) және мемлекеттің қалыптасуындағы ерекше маңыздылығымен сипатталатын реттеу процесінде факторлар болып табылатын күрделі және шатастыратын қатынастар, онда қоғам өміріне тән мінездің ерекшелігін ескеру қажет әртүрлі (экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени және т.б.). Бүгінгі таңда этносаралық қатынастар – бұл әртүрлі деңгейдегі кез – келген мемлекетке тән құбылыс.

Қазақстан халқы этникалық құрамы жағынан ерекшеленеді. Мұнда 150-ден астам ұлттың өкілдері тұрады. Ең көп этнос – қазақтар, олар республика халқының 69,5%, орыстар – 18%, өзбектер – 3,3%, ұйғырлар – 1,5%, украиндықтар – 1,3%, татарлар – 1%, немістер – 0,9%, түріктер – 0,6%, әзербайжандар – 0,6% құрайды [2].

Көп ұлттар Қазақстанға өз еркімен емес, саяси қуғын сүргіннің нәтижесінде келген. Сталиндік дәуірде Қазақстан Ресейден және ҚСРО-ның басқа аймақтарынан 1,5 миллион саяси жераударылған тұтқындарды қабылдаған. Және тағы 1,3 миллион қоныс аударғандар сенімсіз халықтар өкілдері ретінде Қазақстанға жер аударылды. Бұл адамдардың барлығы қазақ халқының түсінігі мен қолдауын көріп, Қазақстан жерінде өзінің екінші Отанын тапты.

Әр мемлекетпен этносаралық қатынастардың этникалық топтардың құрамына, байырғы халықтардың қалыптасу тәсіліне, мемлекеттің бірегейлігіне байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Қазақстандағы этносаралық қатынастардың да өзіндік ерекшеліктері бар.

Бұл Қазақстандағы этносаралық қатынастардың егжей-тегжейін ескеретін өзін-өзі реттеу тетігін қалыптастыруды талап етеді. Г.В. Малининнің «батыстық

және шетелдік тәжірибені білу жақсы» деп көрсетеді, бірақ алдымен біз өз тәжірибемізге негізделген жалпы теориялық әдіснамалық принциптер мен болжамдарды қалыптастыруымыз керек. Осы тұрғыдан алғанда, этносаралық қатынастарды құқықтық реттеудің теориялық негіздерін зерттеу өте маңызды [6].

Этникалық қатынастардың пайда болуы адамзат қауымдастығының этникалық қауымдастыққа бірігуімен байланысты. Және бұл қарым-қатынас белгілі бір уақытқа дейін өте табиғи түрде дамыды. Этникалық біртекті саяси одақтар ішіндегі этникалық қатынастар әртүрлі әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің әсерінен дамыды және мемлекет тарапынан саяси реттеуді қажет етпеді.

Мемлекеттер арасындағы тығыз қарым-қатынастардың, одақтардың пайда болуы және әртүрлі этникалық топтарға негізделген көп этникалық қоғамдардың пайда болуы этникалық қатынастарға саяси және ұлттық мәртебе берді. Бұл этникалық қатынастарды мемлекеттік -саяси реттеудің басталуына түрткі болды.

Ал мемлекеттер арасындағы интеграциялық процестің қарқынды дамуы этникалық алмасуды жеделдетіп, этносаралық қатынастарды әлеуметтік реттеудің рөлін арттырды.

Нәтижесінде, табиғи түрде объективті деп саналатын этникалық қатынастар әлеуметтік және мемлекеттік реттеуді қажет ететін этносаралық қатынастарға айналды [6].

Этносаралық қатынастарды әлеуметтік реттеу-бұл нақты қоғамдық өмір мен өркениеттің талаптарына сәйкес қоғамның әртүрлі салаларына енген, белгілі бір бағыт пен оның дамуының белгілі бір нормаларын белгілейтін этносаралық қатынастарды мақсатты реттеу. Басқаша айтқанда, қоғамдағы этносаралық қатынастарды «объективті негізделген нормативтік және ұйымдастырушылық реттеу», қажетті «әлеуметтік реттеу инфрақұрылымы» негізінде реттеу.

Екіншіден, этносаралық қатынастарды әлеуметтік реттеу – бұл адамның санасына байланысты шындықтағы әлеуметтік қатынастарды объективті және саналы түрде реттеу.

Ең бастысы, бұл этносаралық қатынастардың әлеуметтік реттелуі күнделікті, нормалармен реттеледі: құқықтық, моральдық, рухани, діни және корпоративтік [6]. Бірақ әлеуметтік қатынастарды әлеуметтік реттеуде орталық және басым орынды тек этносаралық қатынастар ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік – құқықтық реттеу де алады.

С. С. Алексеевтің айтуынша, «бастапқыда әлеуметтік нормалармен реттелетін және қалыпты деп саналатын таптық, этникалық және басқа қатынастар қарама-қайшы/антагонистік/ болды, нәтижесінде көбінесе заң сияқты қуатты реттеуші органның құрылуын талап ететін маңыздылыққа ие болды» [7]. Ғалым «дәл осы құқықтық реттеуде әлеуметтік реттеу инфрақұрылымы процесі (жоғарыда сипатталған) белгіленеді, енгізіледі және аяқталады» деп атап өтті.

Қазіргі уақытта этносаралық қатынастарды реттеуді зерттей отырып, бүгінде ол тек қазақстандық модель деңгейінде деген қорытынды жасауға болады. Этносаралық қатынастарды реттеудің қазақстандық тетігі туралы айтуға

әлі ерте. Өз кезегінде, этносаралық қатынастардың мемлекеттік-құқықтық тетігі, ең алдымен, терең теориялық және әдіснамалық негіздемені талап етеді [9].

Көптеген авторлардың пікірінше, «ұлттық саясатты жасауда мемлекеттің ролі осы қатынастарды реттеуші заңдық базаны жасаумен өлшенеді» және «этносаралық қатынастарды тиімді мемлекеттік-құқықтық реттеу болмайынша, бұл мағынасы жоқ», - деп атап өтті авторлар осы саладағы құқықтық базаның жеткіліксіздігіне назар аудара отырып.

Ал М.М. Сужиков «этносаралық қатынастарды жақсартудың ұйымдастырылған мемлекеттік механизмі болмаса, оны жақсы жарлықтар мен жақсы заңдармен реттеуге болмайды» деп санайды [10].

Осы саладағы құқықтық реттеу реттеудің бір жақсы құқықтық тетігін құруға ғана емес, сонымен бірге нақты «әлеуметтік өмірдің объективті заңдарын» және шынайы әлеуметтік қатынастарды заңды түрде бекітуге бағытталуы керек. Тек осылай ғана әр адамның және этникалық қауымдастықтың табиғи, тікелей әлеуметтік құқығын тиімді қорғауды қамтамасыз етуге болады.

Этносаралық қатынастарды алғашқылардың бірі болып М. М. Сужиков этносаралық қатынастар «тек тәуелсіз мемлекеттер мен халықтар арасындағы қатынастар емес» деп тұжырымдады. Бұл, ең алдымен, әртүрлі ұлт өкілдерінің көшелердің, қалалар мен ауылдардың, мекемелердің және еңбек ұжымдарының күнделікті өміріне қатынасы.»

Сондай – ақ ғалым осы қатынастарды субъективті ұйымдастырумен байланысты 4 деңгейге назар аударады. Біріншіден, әлемдік қоғамдастықтағы адамдардың қарым-қатынасы; екіншіден, белгілі бір экономикалық және саяси ұйымдарға жататын адамдардың қарым-қатынасы; үшіншіден, бір мемлекеттің этникалық қатынастары, оның аумақтық бөлімшелері және төртіншіден, жеке адамдар арасындағы қатынастар, яғни еңбек ұжымдары және т. б.. Әлбетте, бұл толық түсінуден алыс, бірақ бұл жерде шынайы әлеуметтік жаратылыстар, этносаралық қатынастардың күнделікті көріністері туралы айтылады [10].

Мұнда этносаралық қатынастарды нақты анықтаудың күрделілігін түсіндіре отырып, мысалы, жалпы семантикалық мағыналардың болмауы, меншік, тауарлар және т.б. сияқты экономикалық қатынастардың баламалылығы этносаралық қатынастарды этникалық субъективтіліктің ең жоғары өлшемі ретінде этникалық топтардың ұмтылысы тұрғысынан түсінуге мүмкіндік береді [11].

Этносаралық қатынастардың ішкі мәнін ашатын тағы бір критерий-адам мен оның елі арасындағы тығыз рухани және идеологиялық байланыс. Мұның ақиқатын «егер өз елінің құқықтары шектеулі болса, адам өзін толық және еркін сезіне алмайды» деп айтуға болады. Яғни, жеке адамның құқықтары мен бостандықтары, мемлекеттің құқықтары мен бостандықтары бір-бірімен тығыз байланысты. Бұл этносаралық қатынастардың ішкі мәнін, оның сипатын, түпкілікті логикасын анықтайтын критерийлер, олар тек құқықтық реттеу кезінде ғана ескерілуі керек, жоғарыда сипатталған әрбір жеке адамның және оның елінің рухани сәйкестігі де, әр этникалық топтың «өз байлығына» деген

ұмтылысы. Құқықтық реттеудің, атап айтқанда этносаралық қатынастардың маңызыд мәселесі – «субъективтілік», яғни қатынастарға қатысушылар туралы мәселе болып табылады. Көптеген авторлардың пікірінше, этникалық топтар этносаралық және әлеуметтік қатынастардың нысаны бола алмайды. Яғни, этникалық топтардың құқықтарымен байланысты адамдардың қол сұғылмайтын құқықтары туралы айту керек, өйткені тек жеке тұлға барлық жағынан субъект болып табылады [12].

Әдетте этносаралық қатынастардың қалыптасуы көбінесе сыртқы және ішкі, объективті және субъективті факторлардың әсерінен болады.

Этносаралық қатынастарды қалыптастыруда әртүрлі факторлар шешуші рөл атқарады. Олардың ішінде жаһандық процестермен байланысты сыртқы факторлар, мысалы, ұлтаралық интеграция және т.б. сонымен бірге ішкі факторлар да бірдей маңызды. Олар мемлекет жүзеге асыратын жалпыұлттық интеграцияны, сондай-ақ әрбір этникалық топтың өзінің бірегейлігін сақтауға және ұлттық өзін-өзі анықтау құқығын жүзеге асыруға деген ұмтылысын қамтиды.

Объективті факторлар, яғни адам санасына қатысы жоқ табиғи әлеуметтік факторлар (немесе этносаралық қатынастардың табиғи даму заңдары) субъективті факторлар керісінше. Бұл факторлар құқықтық реттеуге де әсер етеді.

Маңғыстау облысы Қазақстанның батысында орналасқан және ірі мұнай-газ кен орындары мен мұнай өнімдерін өндіретін өнеркәсіптік кәсіпорындардың болуына байланысты ел үшін экономикалық маңызы зор.

Этносаралық қатынастар аясында Маңғыстау облысы бейбіт қатынастар мен оның халқының мәдени әртүрлілігінің арқасында оң динамиканы көрсетуде. Алайда, кез-келген аудандағыдай, аймақтың экономикалық және әлеуметтік өсуіне әсер етуі мүмкін белгілі бір проблемалар бар.

Зерттеу саласындағы әдебиеттерді зерттеу бұл тақырыптың бірқатар қарама-қайшы пікірлері бар екенін көрсетеді. Кейбір зерттеушілер этносаралық қайшылықтар аймақтың экономикалық дамуына әсер етуі мүмкін, өйткені олар инвестицияларды бәсеңдетіп, туризм ағынын азайтуы мүмкін дейді. Алайда, басқа зерттеулер көрсеткендей, мәдени әртүрлілік пен биліктің әртүрлі этникалық топтар арасында таралуы инвестициялардың жоғары деңгейіне және экономикалық өсуге ықпал етуі мүмкін.

Маңғыстау облысындағы этносаралық қатынастар үшін ықтимал проблемалардың ішінде қоғамдық тауарларды бөлудегі теңсіздікті, этникалық белгілерге немесе қоршаған ортаға негізделген кемсітушілікті, сондай-ақ этникалық топтар арасындағы қақтығыстарды бөліп көрсетуге болады. Алайда, ресми статистика мен баяндамалар Маңғыстау облысының тұрақты экономикалық және әлеуметтік өсуді көрсетіп отырғанын айғақтайды, бұл облыстың бейбіт қарым-қатынасы мен мәдени әртүрлілігін көрсетуі мүмкін.

Қорытындылай келе, әдебиеттерді талдау этносаралық қатынастардың жай-күйі аймақтың экономикалық және әлеуметтік дамуының маңызды аспектісі екенін көрсетеді. Маңғыстау облысы жағдайында экономикалық және

әлеуметтік өсу көрсеткіштері этносаралық қатынастардың оң жай-күйін көрсетеді. Дегенмен, болашақта қалыпты және үйлесімді дамуды қамтамасыз ету үшін осы тақырыпты бақылауды жалғастыру керек.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістері. Зерттеу тақырыбына қатысты тиісті әдебиеттерге шолу жүргізіліп, облыстағы этносаралық қатынастардың қазіргі таңдағы жай-күйі зерделенді. Сонымен қатар статистика, ғылыми зерттеулер, аналитикалық материалдар, бастапқы және қайталама деректер көздері қолданылды.

Маңғыстау облысындағы этносаралық қатынастардың жай-күйі туралы қолда бар ақпарат көздері тандалып, ғылыми әдебиеттерді талдау әдісі жүргізілді. Осы әдіс шеңберінде Маңғыстау облысындағы түрлі мәдениеттер мен ұлттардың өзара іс-қимылына арналған қолданыстағы ғылыми жұмыстарға талдау жүргізілді. Мұндай тәсіл өңірдегі этносаралық қатынастардың ағымдағы жай-күйі туралы түсінік қалыптастыруға, олардың ерекшеліктері мен проблемаларын анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар статистикалық талдау әдісі жүргізілді. Статистикалық талдаудың көмегімен Маңғыстау облысындағы әртүрлі әлеуметтік және экономикалық көрсеткіштер мен этносаралық қақтығыстар деңгейі арасындағы байланысты анықтауға болады.

Аталған әдістер кешенін қолдану аймақтағы түрлі мәдениеттер мен ұлттардың өзара іс-қимылы, олардың проблемалары мен болашағы туралы жан-жақты ақпарат алуға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер этносаралық қатынастарды жақсарту және жалпы өңірді дамыту жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу үшін негіз болады.

Талдау және зерттеу нәтижелері

Этникалық факторлардың Қазақстан аймағының әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін талдау

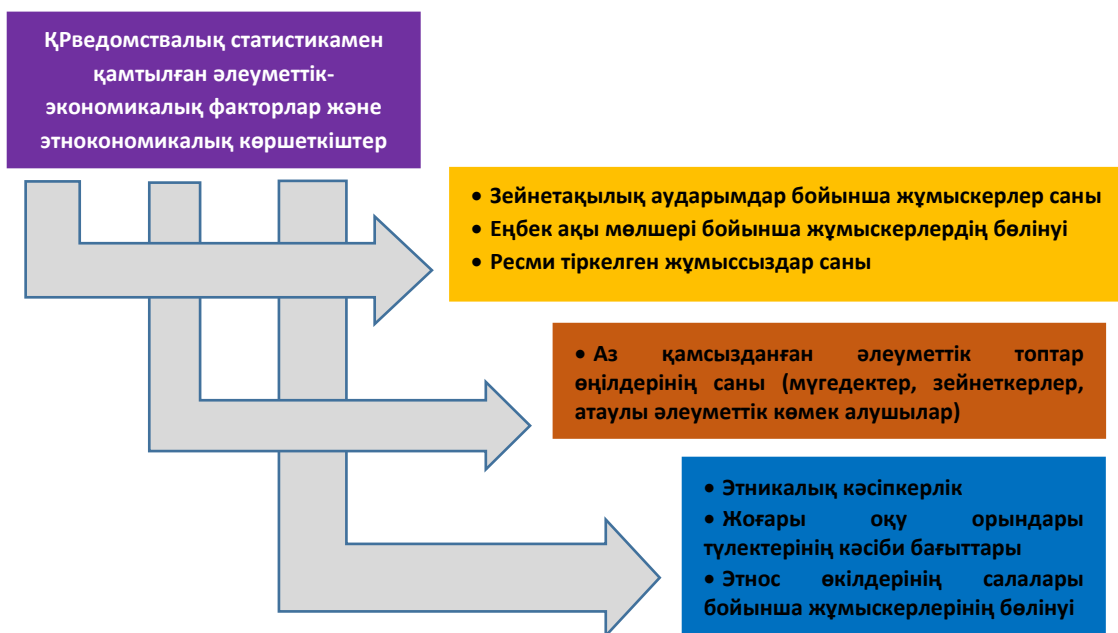
Қазақстанда этникалық экономикалық статистикаға қол жеткізуде проблемалар бар. Оларға әлеуметтік-экономикалық процестерді сипаттайтын салалық деректер жатады: жұмыспен қамту, жұмыссыздық, кірістерді бөлу, әлеуметтік саланы дамыту (атаулы әлеуметтік көмек алушылар саны, базалық зейнетақы төлеу, мүгедектер саны), кәсіптік бағдар беру, халықтың өмір сүру деңгейі, этникалық кәсіпкерлікті дамыту.

Алайда, ведомстволық деректер «қызметтік пайдалану үшін» деген белгінің астында болғандықтан және көптеген адамдарға ұсынылмағандықтан, бұл бөлімде этникалық факторлардың әлеуметтік-экономикалық дамуға әсер етуінің негізгі тенденцияларын көрсетуге бағытталған, бірақ ведомстволық статистика негізінде алынбаған бағалар бар.

Этникалық экономикалық статистиканың қалыптасу ерекшеліктерін ескере отырып, ел мен аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына этникалық ықпал етудің 3 бағытын ажыратуға болады:

1. Еңбек нарығы (жұмыспен қамту, жұмыссыздық, жұмыс табысы) ;
2. Әлеуметтік осалдық;
3. Этникалық кәсіпкерлік және кәсіби бағдар.

Әлеуметтік-экономикалық дамуға этникалық ықпал етудің негізгі бағыты еңбек мамандануы және жұмыспен қамту болып табылады. Сондықтан Азияның этникалық топтарының өкілдері арасында жұмыспен қамтудың ең танымал салалары басқару және қорғаныс, міндетті әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер, Көлік және қоймалау, құрылыс болып табылады.

1-сурет – ҚР-ғы этносаралық қатынастарға әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлар

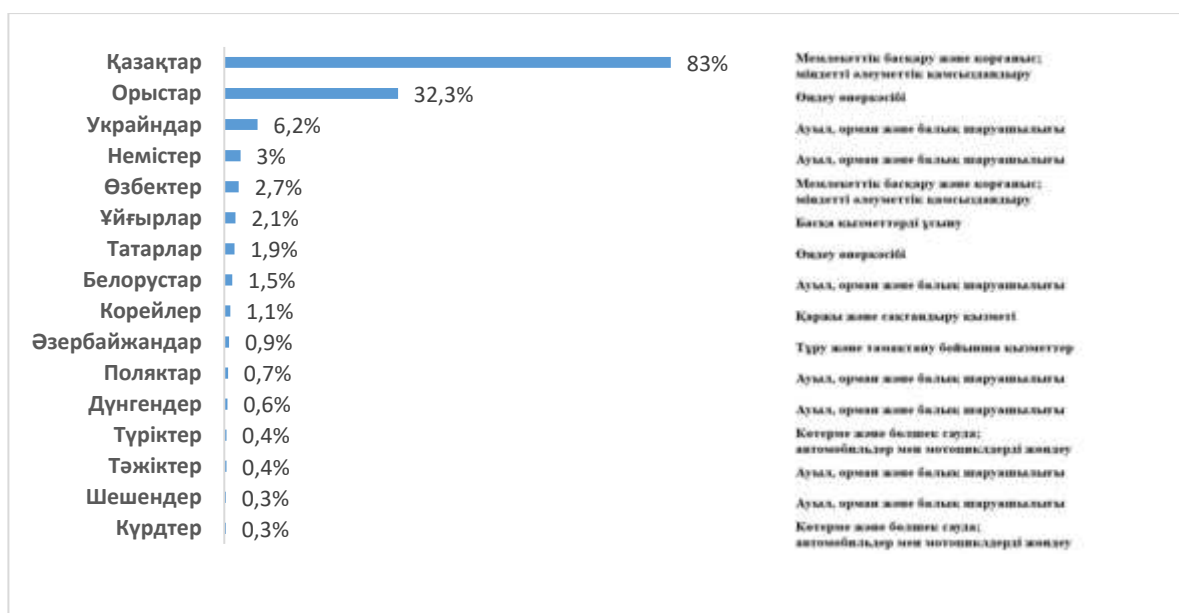
Ескертпе – автормен [12] дереккөз негізінде құрастырылған

Славян этникалық тобының өкілдері арасында өңдеу өнеркәсібі танымал қызмет болып табылады; көтерме және бөлшек сауда, автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу; ауыл шаруашылығы, орман және балық шаруашылығы; үй қызметшілерін жалдайтын және өз тұтынуы үшін тауарлар мен қызметтерді өндіретін үй шаруашылықтарының қызметі; электрмен жабдықтау, газ, бу және ауа баптау.

Кавказ этностарының өкілдері негізінен тұру және тамақтану, көтерме және бөлшек сауда және автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу, басқа да қызмет түрлерін ұсынуда жұмыспен қамтуды жөн көреді.

Еңбек бөлінісінің этникалық сипаты Қазақстанның өңірлік мамандануын қалыптастырады. Осылайша, бұл жұмыспен қамтылған халықтың құрылымындағы қазақтардың едәуір пайызы басқару және қорғаныс салаларында, сондай-ақ міндетті әлеуметтік қамсыздандыру салаларында (*Ақтөбе, Алматы, Батыс Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда, Түркістан облыстары, Шымкент қаласы*) маманданғанын көрсетеді.

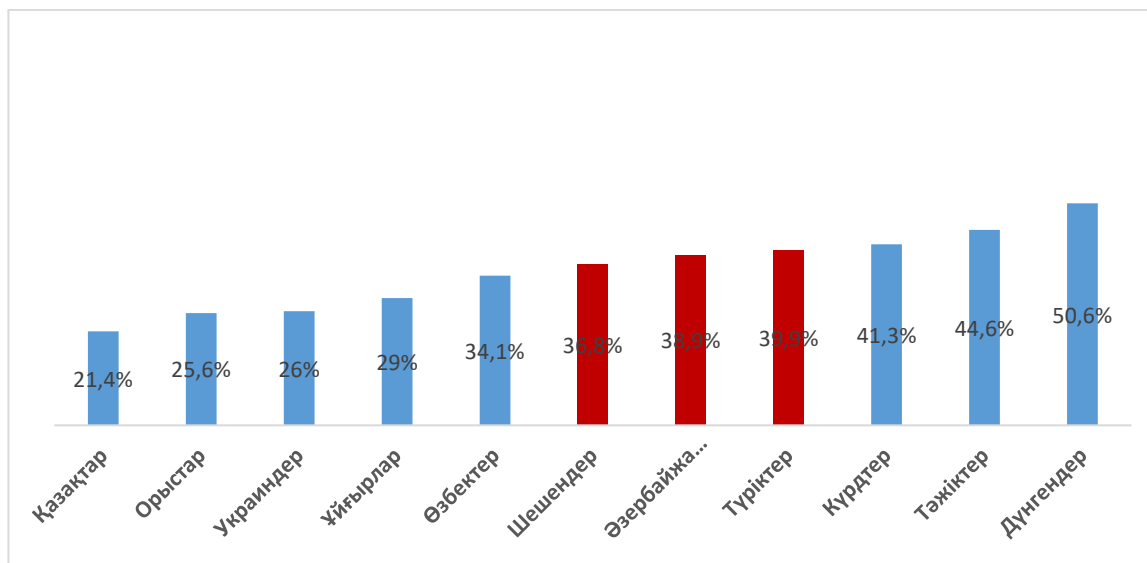
Славян халқының жоғары пайызы өңдеу өнеркәсібі мен ауыл шаруашылығында жұмыс істейді (*Ақмола, Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Павлодар облыстары*). Алматы қаласында қаржы және сақтандыру қызметі саласында корей этникалық топтары өкілдерінің едәуір саны тұрады.

2-сурет – ҚР-ғы еңбек бөлінісінің этникалық сипаты
Ескертпе – автормен [12] дереккөз негізінде құрастырылған

Қазақстан Республикасында жұмыссыздық деңгейі жұмыссыз мәртебесін алу рәсімінің ерекшеліктеріне байланысты тұрақты. Әдетте, ауылдық жерлерде тіркелген жұмыссыздардың аз бөлігі тәжіктерден, түріктерден және күрдтерден келеді. Өзбектер, қырғыздар мен әзербайжандар арасында тіркелген жұмыссыздардың үлесі де жоғары.

Әлеуметтік-экономикалық дамуға этникалық ықпал етудің екінші маңызды бағыты – экономикалық кедейліктің этникалық ерекшеліктерімен анықталатын аймақтағы еңбек кірістерінің бөліну сипаты.

3-сурет – Экономикалық кедейліктің этникалық сипатының бағалау көрсеткіштері (табысы төмен жұмысшылардың пайыздық үлесі)
Ескертпе – автормен [12] дереккөз негізінде құрастырылған

Этникалық топтар бойынша экономикалық кедейліктің этникалық сипатының бағалау көрсеткіштері дүнгендер, тәжіктер, күрдтер, түріктер, әзербайжандар мен шешендер арасында табысы төмен жұмысшылардың болу проблемасын көрсетеді. Соныменқатар, бұл факт кірістерді бөлудің аймақтық сипатын талдау кезінде ескерілді. Нәтижесінде этностардың қоныстану ауқымын ескере отырып, аймақтық 3 тобы бөлінді.

Осылайша, табысы төмен жұмысшылардың ең көп үлесі дүнгендер, тәжіктер, күрдтер, түріктер, әзербайжандар, шешендер мен өзбектер арасында байқалады. Сонымен қатар, осы этникалық топтар халқының едәуір бөлігі Қызылорда, Түркістан, Жамбыл, Алматы облысы және Шымкент қаласы (әсіресе ауыл шаруашылығында) сияқты облыстарда бейресми жұмыспен қамтылуына байланысты жұмыстан орташа табысы төмен.

Кесте - 1 – Өңірлердің 1-тобындағы жұмыстан орташа табыс және «жұмыс істейтін кедейлік» үлесінің параметрлері

Аймақ	Еңбек қызметінен түскен орташа табыс			Жұмыс істейтін кедейлердің үлесі		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Қызылорда облысы	64 400	71 799	86 537	27,0%	23,0%	29,4%
Солтүстік Қазақстан облысы	65 944	75 843	88 916	22,6%	29,6%	30,5%

1-кестенің жалғасы

Түркістан облысы	73 168	77 321	89 994	28,9%	29,1%	32,6%
Жамбыл облысы	75 123	78 941	93 860	31,7%	30,4%	32,2%
Шымкент қаласы	73 168	85 315	94 113	28,9%	29,2%	31,7%
Алматы облысы	72 241	82 439	95 687	29,4%	32,7%	33,2%
Ескертпе – кесте автормен құрастырылған						

Қазақтар мен орыстар арасындағы экономикалық кедейлік параметрлері өңірлердің 2-ші тобына әсер етеді. Бұл аймақтар өнеркәсіптік секторлар болғандықтан, еңбек кірістерінің өзгеру сипаты ірі салалардың персонал мен халықтың көші-қонына деген қажеттілігімен анықталады.

Кесте-2 – Өңірлердің 2-ші тобындағы жұмыстан түсетін орташа табыстың параметрлері және «жұмыс істейтін кедейдің» үлесі

Аймақ	Еңбек қызметінен түскен орташа табыс			Жұмыс істейтін кедейлердің үлесі		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Қостанай облысы	64 400	71 799	86 537	27,0%	23,0%	29,4%
Шығыс Қазақстан облысы	65 944	75 843	88 916	22,6%	29,6%	30,5%
Атырау облысы	73 168	77 321	89 994	28,9%	29,1%	32,6%
Алматы қаласы	110 207	121 794	133 261	32,9%	32,8%	33,7%
Ақтөбе облысы	86 250	95 594	116 879	34,2%	32,7%	33,5%
Павлодар облысы	94 012	103 687	123 427	33,2%	32,3%	33,2%
Ақмола облысы	78 439	86 473	101 572	32,5%	31,4%	32,1%
Ескертпе – кесте автормен құрастырылған						

Өңірлердің 3-ші тобында Еңбек кірістерінің өте жоғары саралануына байланысты жалақысы төмен және жалақысы жоғары жұмысшылардың айтарлықтай үлесі байқалады. Мұнда еңбек табысының сипаты экономикалық кедейлік құбылысының болуымен емес, менеджерлер қатарына жату нәтижесінде пайда болатын жоғары немесе төмен әлеуметтік-экономикалық мәртебемен анықталады.

Кесте-3 – Өңірлердің 3 тобындағы жұмыстан түсетін орташа табыстың және «жұмыс істейтін кедейлердің» үлесінің параметрлері

Аймақ	Еңбек қызметінен түскен орташа табыс			Жұмыс істейтін кедейлердің үлесі		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Батыс Қазақстан облысы	73 562	82 990	102 733	31,5%	31,7%	34,2%
Қарағанды облысы	96 392	107 030	127 688	33,9%	33,6%	34,4%
Маңғыстау облысы	126 469	131 262	151 828	35,0%	34,3%	35,1%
Астана қаласы	126 286	118 824	139 632	32,8%	36,4%	35,8%
Ескертпе – кесте автормен құрастырылған						

Өңірлердің әлеуметтік тұрақсыздығының этникалық аспектісі негізінен әлеуметтік-экономикалық дамуға этникалық ықпал етудің маңызды салаларының бірі ретінде демографиялық көрсеткіштермен байланысты.

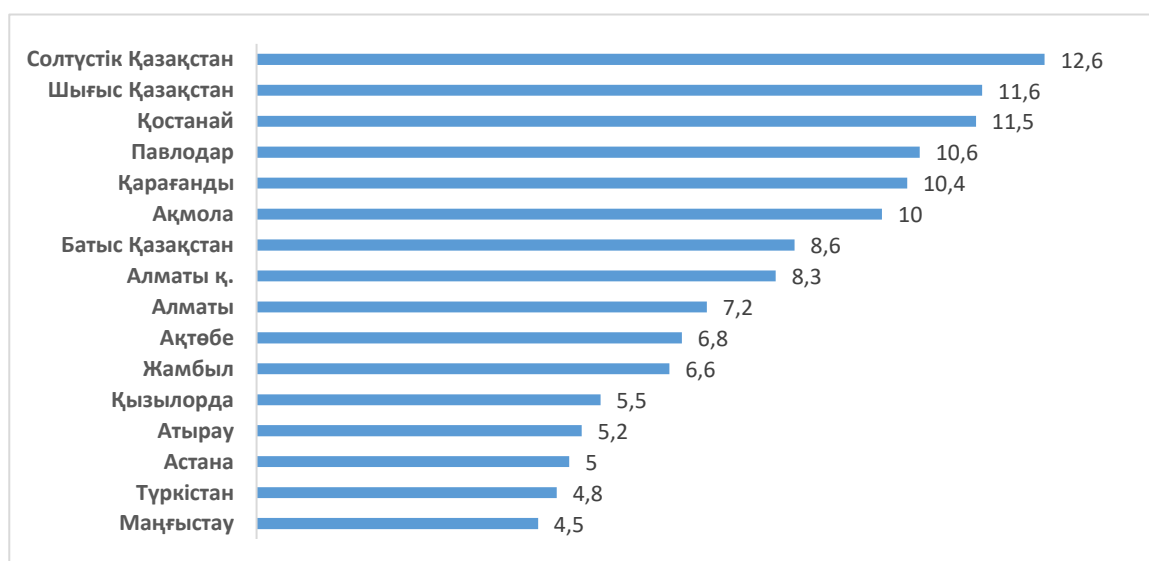
Өңірлер арасында зейнетақы жүктемесін өңірлік бөлумен байланысты зейнеткерлер саны бойынша көшбасшылар Шығыс Қазақстан облысы, Алматы облысы, Алматы қаласы және Қарағанды облысы болып табылады. Бұл 65 жастан асқан халықтың аймақтық бөлінуімен және еуропалық этникалық топтардың демографиялық динамикасының қартаю процесімен анықталады. Мәселен, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарында, сондай-ақ Алматыда қаласында Еуропалық этникалық топтардың үлесіне зейнеткерлердің жартысынан астамы келеді.

Халықтың арасында атаулы әлеуметтік көмек алушылардың ең көп үлесі елдің оңтүстік өңірлерінде байқалды. Атаулы әлеуметтік көмек алушылардың едәуір саны оңтүстік аймақтағы этникалық топтар арасында қажеттілік пен кедейлік проблемасын көрсетеді. Мысалы, мұқтаждардың жоғары үлесі тәжіктер, өзбектер, әзербайжандар, күрдтер, ең азы-корейлер, поляктар, орыстар, украиндар арасында байқалады.

Мүгедектік мәселесі қырғыздарға, дүнгендерге, тәжіктерге, түріктерге және өзбектерге тән. Мәселен, Ақтөбе, Түркістан, Жамбыл облыстарында, Шымкент және Алматы қалаларында мүмкіндігі шектеулі жандар санының айтарлықтай өсуі (ҚР бойынша орташа көрсеткіштен жоғары) байқалды.

4-сурет – 2020 жылы Азия, Еуропа және Кавказ этникалық топтар бойынша зейнетақы ауыртпалығын аймақтық бөлу
Ескертпе – автормен [12] дереккөз негізінде құрастырылған

5-сурет – 65 + жастағы халықтың өңірлік бөлу, %-бен.
Ескертпе – автормен [12] дереккөз негізінде құрастырылған

Кәсіптік бағдарлау ерекшеліктері этникалық мамандану және кірістерді бөлу факторларының әсерінен қалыптасады. Нәтижесінде этникалық кәсіпкерлік және кәсіптік оқыту кәсіптерді таңдау және бизнесті дамыту кезінде стратегиялық бағдарлардың сабақтастығын белгілей отырып, этникалық топтар жұмысының негізгі бағыттарымен байланысты. қазақтар арасында этникалық кәсіпкерліктің орташа жылдық өсу қарқыны 4%, күрдтер – 2,7%, дүнгендер– 1,6%, түріктер – 1,4%, өзбектер – 1,3%, ұйғырлар – 0,4% құрайды.

Өңірдің жұмыс күшінің мамандануы жалпы аймақтық өндірістің құрылымын құрайтындықтан, кірістер халықтың тұтынылуын қамтамасыз етеді,

ал әлеуметтік тұрақсыздық жергілікті бюджеттің бағыныштылығы мен жұмсалуды көрсеткіштерін анықтайды, бұл бөлімде этникалық топтардың экономикалық өсу, өмір сапасы және бюджетке жүктеме сияқты экономикалық категориялар тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық дамуға әсер ету мысалдары келтірілген.

Қазіргі әлемдегі этносаралық қатынастар. Этносаралық қатынастардың түсініктері мен түрлері

Этносаралық қатынастар сонымен қатар әртүрлі ұлт өкілдері мен әртүрлі деңгейдегі этникалық қауымдастықтар арасында пайда болатын әртүрлі байланыстар мен өзара әрекеттесулерді білдіреді. Бұл қатынастар саясат, жұмыс, күнделікті өмір, отбасы, достық және бейресми қарым-қатынас сияқты өмірдің әртүрлі салаларында қалыптасады. Этносаралық қатынастардың негізінде этносаралық байланыстарға, этникалық және ұлттық стереотиптерге белгілі бір көзқарастар мен бағдарлар жатыр. Этникалық топтардың этникалық дамудағы мүдделері мен қажеттіліктері этносаралық қатынастарда ерекше рөл атқарады.

Қазіргі әлемдегі халықтың этникалық айырмашылығы

Қоғамдық дамудың қазіргі кезеңдерінің сипаттамалары жалпы планета халқының және жекелеген елдердің этникалық әртүрлілігімен байланысты. Сонымен қатар, қазіргі кезде этникалық мемлекет қоғамның өміріне араласуға және оның экономикалық және әлеуметтік институттарын бақылауға мәжбүр болатын мемлекеттің ұлттық құрылысының факторы ретінде әрекет етеді. Ұлттық мүдделер мен ұмтылыстардың бағыты, күші мен мазмұны, сондай-ақ олардың пайда болуы, болуы, нығаюы немесе жойылуы көбінесе ұлттық және этникалық факторлармен анықталады. Алайда, теориялық тұрғыдан алғанда, әр этностың өз мемлекеті болатын әлемдік қоғамдастықтың құрылымын елестету мүмкін емес.

Этностардың ғасырлар бойғы өзара әрекеті халықтардың күрделі аумақтық қоныстануына әкелді. Тарихи және геосаяси факт-адамзатты құрайтын мыңдаған этникалық қауымдастықтар 200-ден аз мемлекетке біріктірілген. Бұл ретте халықтың 90% - дан астамы көпэтносты мемлекеттерде тұрады. Сондықтан барлық мемлекеттер тәуелсіз саяси құрылымдар емес және олардың мемлекеттілігі бар. Сонымен қатар, кейбір этникалық қауымдастықтар негізінен тәуелсіз бола алмайды, өйткені олар этникалық азшылықтар, отырықшы немесе көшпелі.

Мысалы, посткеңестік кеңістікте 150 - ден астам этникалық топтар тұрады, олардың 32 - сі 10 000-нан 100 000-ға дейін, 40-тан астамы 10 000-нан аз, ал тоғызы 1 000-нан аз. Осылайша, әлемде этникалық топтар мен шекаралар бір-біріне сәйкес келетін елдер өте аз.

Этникалық және мемлекеттік қатынастардың түрлері

Этникалық топтар арасындағы қатынастар тарихи алғышарттарға, әлеуметтік-саяси жағдайға, экономикалық және мәдени өмір сүру жағдайларына,

таныс және нақты жағдайлар мен қарым-қатынас мәселелеріне байланысты Достық, бейтарап немесе қарама-қайшылықты болуы мүмкін.

Алалаушылық пен стереотиптер сияқты құбылыстар әртүрлі халықтардың айырмашылықтары мен қабылдауына теріс әсер етеді. Алалаушылық сезімдер мен көзқарастар саласына, ал стереотиптер таным мен қабылдауды қалыптастыру саласына жатады. Белгілі бір топтарға қатысты стереотиптер мен алалаушылықтар **тікелей кемсітушілікке** (мінез-құлық пен іс-әрекетке қатысты) және **жанама кемсітушілікке** (мекемелердің күнделікті жұмысына қатысты) әкелуі мүмкін.

Алалаушылық пен стереотиптер этносаралық қатынастарға кедергі болып табылады. Алалаушылық пен стереотиптер де кедейлендіреді және шындықты қабылдауды шектейді. Алалаушылық пен стереотиптер бізге басқа адамдарды толық білуге кедергі келтіреді. Олар сондай-ақ қоғамдық институттар мен әлеуметтік ортаға үлкен ауыртпалық түсіреді, сенімге нұқсан келтіреді және өзара сыйластықты бұзады. Сайып келгенде, олар қақтығыстар тудыруы және адамдардың өміріне қауіп төндіруі мүмкін.

Стереотиптерді өзгерту қиын, өйткені олардың көпшілігі балалық шақта қалыптасады және бізді қоршаған әлеуметтік жағдайлар оларды күшейтеді. Алайда, егер адамдар қоғамдық қабылдауды өзгертуге дайын болса, бұл мүмкін.

Этносаралық қатынастар саласындағы топаралық динамиканы талдау олардың ерекшеліктерін ескеру қажет екенін білдіреді:

Этносаралық қатынастар этникалық топтардың сипаттамаларының пайда болуы үшін маңызды;

мемлекеттік институттар этникалық және этносаралық қатынастардың динамикасына айтарлықтай әсер етеді;

Еңбек өнімдерін өндіру мен бөлудің әлеуметтік таптары мен процестері этносаралық қатынастарға әсер етеді.

Этнос – бұл әлеуметтік микроорганизм және әлеуметтік дамудың негізгі формасы. Олардың құрылымының күрделілігіне қарамастан, оларды басқа ұқсас топтармен өзара әрекеттесетін әлеуметтік топ деп санауға болады.

Сондықтан этносаралық қатынастарды (мемлекет ішіндегі этникалық қауымдастықтар арасындағы қатынастар) және этносаралық қатынастарды (мемлекеттер арасындағы қатынастар саяси құрылым ретінде) ажырату мағынасы бар.

Сонымен бірге этносаралық қатынастар этникалық топтар мен мемлекеттер арасындағы байланыс пен өзара әрекеттесудің әртүрлі тәсілдерінен тұратын күрделі жүйе болып табылады. Осыған байланысты біз әлемдік этнологияда кең таралған және жалпы қабылданған этносаралық қатынастардың осы түрінің түрлері мен деңгейлерін талдаймыз. Біріншіден, ұлттық және аймақаралық қатынастар бар.

Аймақтық этносаралық қатынастардың сипатына этносаяси, этнодемографиялық және этномәдени процестерде көрінетін аймақтық ерекшеліктер әсер етеді, олардың қарама-қайшы сипаты мемлекетаралық қатынастардағы шиеленістерге және тіпті қарулы қақтығыстарға әкелуі мүмкін.

Аймақтар болғандықтан, халықтар арасындағы қатынастар аймақаралық қатынастарды арнайы топтастыруды қажет етеді.

Аймақты құрайтын мемлекеттердің объективті қолданыстағы ортақ мүдделері олардың аймақтағы басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы мен бірлескен әрекеттерін анықтайды. Сонымен бірге, аймақ мемлекеттері арасында объективті түрде қалыптасқан Қайшылықтар аймақаралық қатынастармен салыстырғанда екінші орынға қойылуы мүмкін.

Бір мемлекете тұратын этникалық топтар арасындағы қатынастар ғылыми әдебиеттерде этносаралық қатынастар деп аталады. Этносаралық қатынастардың бірнеше деңгейі бар:

- этникалық азшылықтар мен мемлекетті құрайтын халықтар (азаматтар) арасындағы қатынастар;

- әр этнос ішіндегі қатынастар (рулық және тайпалық қатынастар), «субэтникалық» қатынастар деп аталады.

Бір мемлекетте тұратын этникалық топтар арасындағы қатынастардың жиынтығы ғылыми әдебиеттерде этносаралық деп аталады. Этникалық топтар арасындағы қарым-қатынаста бірнеше деңгейлерді ажыратуға болады:

- ұлт құрушы этникалық топтар мен этникалық (ұлттық) азшылықтар арасындағы қатынастар;

- әр этникалық топтағы қатынастар (жалпы, жалпылама қатынастар) «субэтникалық» қатынастар деп аталады.

Мемлекетті құрайтын (номиналды) этникалық топтар мен этникалық (ұлттық) азшылықтар арасындағы қатынастар.

Этникалық (ұлттық) топтар мен этникалық (ұлттық) азшылықтар көп ұлтты қоғамдардың мемлекеттік құрылымының негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Әдетте, олардың өздерінің ұлттық мәртебесі жоқ. Тек бұрынғы Кеңес Одағында 70 миллионға жуық этникалық (ұлттық) азшылықтар, ал әлемде жүздеген миллиондар бар деп есептеледі.

Посткеңестік мемлекеттердің этносаяси мәселелеріне арналған публицистикалық және ғылыми кітаптардың көпшілігінде мемлекетке «титулдық этникалық топтар» деп аталатын этникалық топтар басым көпшілікті, ал қалған этникалық топтар азшылықты құрайды деп саналады. Бұл осы топтардың қазіргі саяси мәртебесін жақсы көрсетеді және көбінесе (бірақ әрқашан емес) сан балансына сәйкес келеді.

Субэтникалық қатынастар. Әлем халықтарының дамуының біркелкі развитиястігін аймақтар арасында және әртүрлі мемлекеттер арасында анықтауға болады, бірақ ол сөзсіз мемлекеттің өзінде де кездеседі. Ең экстремалды түрде ол қазіргі мемлекеттерде белгілі бір архаикалық құрылымдардың (тайпалар, рулар, рулар) болуымен сипатталады.

Этнос ішіндегі әртүрлі топтар арасында пайда болатын ерекше қатынастарды зерттеу қазіргі әлемнің кейбір елдерінде рулық қатынастардың қалдықтары сақталуына байланысты. Мұндай қатынастарды сипаттау үшін ғылыми әдебиеттерде бірнеше терминдер қолданылады. Тайпалық қатынастар

термині көбінесе тайпалық қоғамдар деп аталатын мәселенің жеткіліксіз теориялық дамуын білдіру үшін қолданылады.

Бұл Термин ағылшын тіліндегі tribal сөзінен шыққан, бірақ қазіргі әлемде бұл архаикалық формацияны таза күйінде табу мүмкін емес, ол әртүрлі сыртқы әсерлерге ұшырайды. Сонымен қатар, өзгермелі жағдайларда (ұлттандыру, тауар экономикасы, саяси өмір және т.б.) әлеуметтік қатынастардың бастапқы жүйесінде қалыптасқан тұрақтылықтың маңызды әлеуеті екінші реттік қатынастарға ауысады, бұл тайпалық көзқарастарға, нормалар мен психологияға жаңа аумақтарға енуге көмектеседі.

Қазіргі қоғамдық қатынастардағы тайпалық топтардың рөлі туралы сөз болғанда, ежелгі топтар арасындағы біртектіліктің жоқтығын тек әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен өткен әлеуметтік-саяси тәжірибенің сипаты бойынша ғана емес, сонымен бірге этникалық қауымдастықтың санасы сияқты аз анықталған көрсеткіш бойынша да ескеру қажет.

Этносаралық қатынастардың дамуын анықтайтын факторлар

Этносаралық қатынастардың барлық кешенін талдай отырып, біз әлеуметтік қатынастардың маңызды элементін - этносаралық қатынастарды қалыптастыру бірқатар факторлармен анықталатынын байқаймыз.

Әр түрлі байланыстар мен заңдылықтар, әлеуметтік құбылыстардың әсері және олардың әлеуметтік даму процестерімен өзара әрекеттесуі.

Адамдардың әлеуметтік-экономикалық өмір сүру жағдайлары мен экономикалық қатынастардың деңгейі объективті факторлар болып табылады. Адамдардың өздері құрған және саяси, әлеуметтік және рухани салаларда көрінетін қажеттіліктері мен мүдделері субъективті факторлар болып табылады.

Объективті және субъективті факторлар-бұл этносаралық қатынастардың жұмыс істеуі мен даму динамикасының бүкіл процесін ашуға қабілетті адамдар қызметінің ажырамас қайшылықты бірлігі.

Этносаралық қатынастар көптеген сыртқы және ішкі, объективті және субъективті факторлармен анықталады.

Сыртқы факторлар негізінен жаһандық даму тенденцияларымен анықталады.

Бүгінгі күні шындық мынада: интеграциялық процестер этникалық топтарға деген қызығушылықтың артуы және әлемнің көптеген бөліктеріндегі ұлтшылдықтың жарылуы аясында объективті түрде жүреді. Бұл құбылысты зерттеу бүгінде бүкіл әлемдегі зерттеушілер мен саясаткерлер үшін ең өзекті міндеттердің бірі болып табылады.

Жаһандық әлеуметтік дамудың бұл жалпы тенденциясы әлемнің барлық аймақтарында және елдерінде нақты көрініс табады. Әр елдегі этносаралық қатынастардың сипаты оның аумағындағы белгілі бір этникалық қауымдастықтың даму және өзара әрекеттесу ерекшеліктерімен байланысты болғанына қарамастан, оның ішкі дамуының жалпы заңдылығы бар.

Этносаралық шиеленісті қалыптастыратын факторлар

Этносаралық қатынастарды шиеленістіретін факторлар бүгінгі таңда ең маңызды болып табылады.

Жанжалдың туындауын анықтау және болдырмау мақсатында этникалық топтар арасындағы жағдайды нашарлатуы мүмкін себептерді талдаудың ыңғайлылығы үшін оларды қоғамдық өмірдің негізгі салаларына бөлу әдетке айналған.

Әлеуметтік-экономикалық факторлар

Этносаралық қатынастардың нашарлауына шешуші әсер ететін факторларға мыналар жатады:

Өндіріс деңгейі мен құрылымы және баға динамикасы. Бұл факторлар экономикалық даму дағдарыстық құбылыстармен баяулаған кезде және халықтың табыс деңгейінде айырмашылықтар болған кезде өте маңызды. Этникалық қоғамдардың өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуі және стратификациясы әсіресе қақтығыстарға толы;

Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі орта таптың эрозиясына және оның ұжымдық гүлденуіне әкеледі;

Этникалық, аймақтық және салалық деңгейлердегі еңбек бөлінісінің ерекшеліктері. Нәтижесінде аймақтар мен халықтардың әлеуметтік-экономикалық дамуында теңгерімсіздік пайда болады;

Әлеуметтік және кәсіби ұтқырлық (қарқынды урбанизация және ауылдық жерлерге көші-қон салдарынан этникалық прогресс, еңбекке қабілетті жастағы халықтың құрамындағы өзгерістер, халықтың маргиналды топтарының, босқындар мен мәжбүрлі мигранттардың көп болуы).

Этникалық топтардың жерді жекешелендіруге, сатуға қатысу дәрежесі

Маңғыстау облысындағы этносаралық жағдайы

2020 жылдың 10-15 қыркүйек аралығында ҚР АҚДМ қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының (бұдан әрі – Институт) зерттеу тобы Маңғыстау облысында далалық зерттеу жүргізді.

Осы зерттеу аясында келесі әдістер қолданылды:

1. Маңғыстау облысында тұратын қазақтармен және басқа этникалық топтардың өкілдерімен терең сұхбат.

2. Қазақтардың тыныс-тіршілігін есепке алынбаған бақылау

Зерттеу географиясы:

Зерттеу тобы мониторингтік жұмыс шеңберінде келесі елді мекендерге барды: Жаңаөзен қаласы, Маңғыстау және Баянды ауылдары (Мұнайлы ауданы), Ақтау қаласы. (4-кестені қараңыз).

Үлгі. Жергілікті тұрғындармен терең сұхбаттар, ЖАО, Мәдениет үйлері, Маңғыстау облысы ҚХА қызметкерлерімен, КМТУ ҚХА кафедрасының меңгерушісімен, Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі аумақтық департаментімен, жергілікті қоғамдастық көшбасшыларымен бейресми

сұхбаттар өткізілді, сондай-ақ визуалды бақылау жүргізілді. Зерттеу үлгісі 40 адамды құрады.

Кесте-4 – Маңғыстау облысының іріктемесі

Жекелеген этностар бойынша респонденттер саны, Маңғыстау облысы (барлығы-40 адам)				
	Маңғыстау облысы	Ақтау қаласы	Жаңаөзен қаласы	Мұнайлы ауданы
Барлық адам	40	20	8	12
Қазақтар	12	4	4	4
Орыстар	8	3	2	3
Әзербайжандар	3	3		
Қарақалпақтар	8	4	2	4
Өзбектер	2	2		1
Лезгиндер/ Шешендер	5	5		
Армяндар	2	2		
Ескертпе – кесте автормен құрастырылған				

Облыстың жалпы сипаттамасы

ҚР СЖРА ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2022 жылдың басында Маңғыстау облысының халық саны 740 893 адамды құрады, оның ішінде қазақтар – 678 432 (91,5%), орыстар – 35 522 (4,8%), әзербайжандар – 6 663 (0,8%), қарақалпақтар – 4 238 (0,5%), өзбектер – 3 038 (0,4%), лезгин – 2 076 (0,3%), украиндар – 1 660 (0,3%), татарлар – 1 644 (0,2%), армяндар – 1 053 (0,1%), шешендер – 710 (0,1%). Сондай-ақ, өңірде мынадай этникалық топтардың өкілдері тұрады: корейлер, белорустар, немістер, қырғыздар, осетиндер, удиндер, грузиндер және т.б., жалпы саны 5 726 (0,8%) адам [2].

Ақтау қаласын қоспағанда, Маңғыстау облысының этникалық құрылымы негізінен біртекті. Ақтау қаласында тұратын этникалық топтар үшін дисперсті қоныстану тән.

Ақтау қаласының халқы 214 930 адамды құрайды, оның ішінде 162 050 (72,8%) – қазақтар, 33 033 (17,5%) – орыстар, 6 208 (3,0%) – әзербайжандар, 1 945 адам (1,0%) – лезгиндер, 1 577 (0,9%) – украиндар, 1 418 (0,7%) – татарлар, 1 438 (0,6%) - өзбектер, 1 028 адам (0,5%) – армяндар және 5 771 (3,0%) - басқалар.

Жаңаөзен қаласында 159 388 адам тұрады, оның ішінде 157 392 (98,7%) – қазақтар, 938 (0,6%) – орыстар, 1017 (0,7%) – басқалар.

Мұнайлы ауданында 179 693 адам тұрады, оның ішінде 174 137 (97,2%) – қазақтар, 2 085 (0,9%) – қарақалпақтар, 1 092 (0,6%) – орыстар, 2 174 (1,3%) – басқалар.

Кесте-5 – 2022 жыл басына Маңғыстау облысы халқының жекелеген этностары бойынша саны

	Маңғыстау облысы	Ақтау қ.	Жаңаөзен қ.	Бейнеу ауданы	Қаракия ауданы	Маңғыстау ауданы	Мұнайлы ауданы	Тұтқараған ауданы
Барлық ұлттар	740 893	214 930	159 388	72 533	38 261	40 233	179 693	35 855
Қазақтар	678 432	162 050	157 392	71 561	37 870	39 951	174 137	35 471
Орыстар	35 522	33 033	938	38	125	100	1 092	196
Әзербайжандар	6 663	6 208	21	1	8	12	413	0
Украиндар	1 660	1 577	7	8	7	7	54	0
Лезгиндер	2 076	1 945	71	0	11	5	35	9
Татарлар	1 644	1 418	61	19	15	4	101	26
Армяндар	1 053	1 028	0	0	0	4	20	1
Шешендер	710	689	8	4	0	2	6	1
Көрейлер	849	665	43	3	0	4	117	17
Қарақалпақтар	4 238	1 109	358	568	41	21	2 085	56
Белорустар	168	160	0	0	1	0	4	3
Өзбектер	3 038	1 438	241	217	126	84	912	20
Немістер	250	235	0	1	3	3	7	1
Қырғыздар	791	457	49	11	6	8	253	7
Осетиндер	202	183	13	0	0	2	4	0
Удиндер	242	237	4	0	0	0	0	1
Грузиндер	404	360	1	1	2	2	35	3
Басқалар	2 951	2 138	181	101	46	24	418	43
Ескертпе – автормен [2] дереккөз негізінде құрастырылған								

Аймақтың ерекшелігі – оқшауланған қоныстанумен сипатталатын этникалық оралмандардың айтарлықтай болуы. Маңғыстау облысы ҚХА мәліметтері бойынша, Тәуелсіздік жылдары өңірге тұрақты тұруға 132,3 мың оралман көшіп келген, бұл облыс халқының жалпы санының 19% - құрайды. Оралмандар негізінен Ақтау қаласында, Мұнайлы және Бейнеу аудандарында тұрады. Олардың басым бөлігін Өзбекстаннан (46%), Түркіменстаннан (44%), Ираннан (5,4%), сондай-ақ басқа елдерден (4,5%) келгендер құрайды [3].

Айта кету керек, Өзбекстаннан оралмандардың жалпы санына (46%) Қарақалпақстан автономиялық республикасынан оралмандар да кіреді. Қатысудың осындай маңызды үлесіне қарамастан, оралмандардың жергілікті қауымдастықтарға интеграциялану деңгейі ритуалдық, оқиғалық сипаттағы байланыстармен шектеліп, үзінді болып табылады.

Маңғыстау облысындағы этносаралық ахуал мониторингінің өзектілігі оның географиялық орналасуына, еңбек нарығының ерекшелігіне және этникалық құрамына байланысты.

Түркіменстанмен және шығыста – Өзбекстан құрамындағы Қарақалпақстан Республикасымен шектесетін Облыстың шекаралас орналасуы аймаққа эмигранттардың жоғары көші-қон әлеуетін айқындайды. Жергілікті

тұрғындар мен эмигранттардың өзара іс-қимылы шиеленістің индикаторларының бірі болып табылады, бұл жергілікті жердегі жағдайға мониторинг жүргізуді талап етеді.

Маңғыстау облысына көші-қон әлеуетінің жоғары болуының негізгі себебі көптеген шетелдік компаниялар мен қызметкерлерді тартқан мұнай-газ секторының болуы болып табылады, олармен жергілікті тұрғындардың өзара іс-қимылы да зерттеуді қажет етеді.

Аймақта тұратын Әзербайжан және армян этностары саны жағынан ірі топтар болып саналады. Әзербайжан мен Армения арасындағы болып жатқан оқиғаларды ескере отырып, осы этникалық топтар арасындағы қатынастарды зерттеу қажеттілігі артып келеді.

Сондай-ақ өңірде 50-ден астам этнос пен этникалық топ өкілдері тұрады. Маңғыстау облысының аумағында 20 этномәдени бірлестік жұмыс істейді.

Кесте-6 – Этномәдени бірлестіктер

№	Этномәдени бірлестік атауы	Жетекшінің аты-жөні, тегі
1	«Достлуг» әзербайжан этномәдени бірлестігінің төрағасы	Гусейнов Шамсадин Аллахвердиоғлы
2	«Вайнах» шешен-ингуш этномәдени бірлестігінің төрағасы	Баматгереев Руслан Абуевич
3	Т.Г.Шевченко ат. украин этномәдени бірлестігінің төрайымы	Белоножкина Оксана Юрьевна
4	Беларусь этномәдени бірлестігінің төрайымы	Гусейнова Галина Александровна
5	«Русское землячество» этномәдени бірлестігінің төрайымы	Козева Ольга Анатольевна
6	«Ехпайрутюн» армян этномәдени бірлестігінің төрағасы	Курдогян Айрапет Александрович
7	«Ала-Тоо» қырғыз этномәдени бірлестігінің төрағасы	Наркозуев Маматкадыр
8	«Сакартвело» грузин этномәдени бірлестігінің төрағасы	Натрошвили Арчил Шотаевич
9	«Булгар» татар этномәдени бірлестігінің төрағасы	Сахибгареев Фандаль Фаттахетдинович
10	«Самур» лезгин этномәдени бірлестігінің төрағасы	Селимов Гаджимагомед Назаралиевич
11	«Чосон» корей этномәдени бірлестігінің төрағасы	Тен Андрей Владимирович
12	«Ақтау ұйғырлары» этномәдени бірлестігінің төрағасы	Алимжанов Адильжан Асимжанович
13	«Алан» осетин этномәдени бірлестігінің төрағасы	Хубулов Георгий Анатольевич
14	«Дағыстан» этномәдени бірлестігінің төрағасы	Шахшаев Юсуп Абдурахманович
15	«Видергебурт» неміс этномәдени бірлестігінің төрайымы	Эскерханова Луиза Магомедовна
16	«Аллайр жолы» карақалпақ этномәдени бірлестігінің төрағасы	Уразбаев Ниетбай Абдибаевич

6-кестенің жалғасы

17	«Пахтакор» өзбек этномәдени бірлестігінің төрағасы	Тиллабаев Рустам Маматкужаевич
18	«Сәлем-Намасте» үнді этномәдени бірлестігінің төрайымы	Вадодария Надежда Сергеевна
19	«Лехаим» еврей этномәдени бірлестігінің төрайымы	Задерецкая Наталья Юрьевна
20	«Салават» башқұрт этномәдени бірлестігінің төрайымы	Кожагулова Гузалия Фануровна
Ескертпе – кесте автормен құрастырылған		

Кадрлық қамтамасыз ету және идеологиялық жұмыс

Облыс әкімдігінің мәліметінше, өңірде мемлекеттік қызметшілер саны 1270 адамды құрайды. Маңғыстау облысында мемлекеттік қызметте орыс, татар, өзбек, ұйғыр, түрікмен, сондай-ақ дарғын этностарының өкілдері жұмыс істейді. Алайда, осыған қарамастан, мемлекеттік қызметкерлер корпусының этникалық құрылымын біртекті деп сипаттауға болады. Себебі облыста мемлекеттік қызметшілердің басым бөлігі қазақтар – 1 262 (99%) адам.

7-кесте – Мемлекеттік қызметшілердің этникалық құрамы

Маңғыстау облысының мемлекеттік қызметшілерінің жалпы саны-1 341 адам	
Қазақтар	1262
Орыстар	2
Татарлар	1
Өзбектер	1
Ұйғырлар	1
Түрікмендер	2
Даргин	1
Ескертпе – кесте автормен құрастырылған	

Зерттеу барысында ҚЭЗИ-ның сарапшылары Маңғыстау облысы ҚХА өкілдерімен, сондай-ақ Ш.Есенова атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті ҚХА кафедрасының меңгерушісімен кездесті.

Этносаралық қатынастар саласындағы идеологиялық жұмыс шеңберінде этникалық топтардың кәсіпкерлерімен ынтымақтастықта қайырымдылық бойынша жұмыс жүргізілуде. ҚХА өкілдері ЭКО – мен бірлесіп ұйымдастырылған қайырымдылық акцияларын атап өтті. Мәселен, ағымдағы жылы аз қамтылған отбасыларға материалдық көмек көрсетілді, зейнеткерлер мен түрлі санаттағы адамдарға арналған маскалар тігілді.

Сондай-ақ, ҚХА өкілдері өңірге ірі көлемде материалдық көмек көрсететін жекелеген әзербайжандық кәсіпкерлердің қайырымдылық қызметін атап өтті.

Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс аясында «Қоғамдық келісім» КММ тоқсан сайын өңірдегі этносаралық жағдайды зерттеу бойынша әлеуметтік зерттеулер жүргізеді. Мәселен, мысалы, 2020 жылдың екінші тоқсанындағы

мониторингтік жұмыс шеңберінде әртүрлі этникалық топтар арасындағы қатынастардағы өзгерістер динамикасы, халықтың қазақстандық бірегейлігі мен бірлігі деңгейі, этникалық топтардың интеграциялану деңгейі, мақсаттар мен құндылықтар, этникалық топтар құндылықтарының иерархиясы, этносаралық қатынастар саласындағы ықтимал тәуекелдер мен сын-қатерлер, бағалау сияқты мәселелер қаралды халықтың мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігі, облыс тұрғындарының азаматтық келісім институттарына деген сенім деңгейі.

Білім, кәсіби бағдар

Қазіргі уақытта Маңғыстау облысында 138 күндік Мемлекеттік жалпы білім беретін мектеп жұмыс істейді, оның ішінде қазақ тілінде – 118 (85,5%), орыс тілінде – 5 (3,5%), аралас тілде – 15 (11%). Сондай-ақ, облыс аумағында 5 жекеменшік жалпы білім беретін мектеп жұмыс істейді, оның біреуі халықаралық болып табылады.

Жалпы білім беретін мекемелерде білім алушылардың жалпы саны 148 474 оқушыны құрайды, оның ішінде қазақ тілінде оқытатын мектептерде 115 171 (77,5%), орыс тілінде оқытын мектептерде 6 992 (5%), сондай – ақ аралас тілде оқытын 26 311 (17,5%). Деректер көрсеткендей, өңірде қазақ тілінде оқытатын мектептер саны басым.

Қала жастары арасында білім беру үдерісіне қатысудың жоғары деңгейі байқалады. Қазақ жастары Ақтау қаласында, сондай-ақ еліміздің басқа да ірі қалаларында жоғары білім алады. Астана мен Алматы оқуға түсу үшін қолайлы орын болып табылады. Аймақ ішінде жастардың көп бөлігі, әсіресе этникалық оралмандардың балалары кәсіптік-техникалық білім алады.

Ақтау қаласының этникалық топтары өкілдерінің балалары да жоғары білім алуға мүдделі. Олар негізінен Ақтау, Алматы және Астана қалаларының жоғары оқу орындарында білім алады.

Ақтау қаласынан қатысқан әзірбайжан кәсіпкер *«После школы многие здесь остаются, едут в Алматы и в другие города»* деген пікір білдірді.

Айта кету керек, этникалық топтардың ауқатты өкілдері балаларын шетелде оқытуды жөн көреді.

Сарапшы әйел эксперт: *«Жастарын стараются обучать баска елдерде. Мына жакта туратын озге улттардын барлыгыным жагдаы жаксы гой. Оздерінін балдарын шетелге жібереді. Биыл біздің университетке 2000 дай адам қабылданды. Сонын 100 ге жетпейтіні гана озге улт оқилдері. Озге улт емес, русские группы, онын ішінде казавы бар, баскасы бар. Старшее поколение калады, жастары кетін жатыр».*

Әзербайжан және армян жастары үшін жоғары білім алудың таңдаулы орны-олардың тарихи отаны. Сондай-ақ, сауалнамаға қатысқандардың арасында АҚШ-та балаларын оқытатын респонденттер болды.

Сондай респонденттердің бірі Ақтау қаласынан қатысқан әзірбайжан кәсіпкер: *«Сын закончил университет, после 10 класса учился в Англии два года. Сейчас закончил университет в Флориде (там пока работает), также сейчас*

он является доверенным лицом демократической партии в США. Дочка закончила университет в Баку» деді.

Өмір сүру деңгейі, жұмыспен қамту

Маңғыстау облысының жалпы өңірлік өнімі (ЖӨӨ) 2022 жылы 3 685,4 млрд. теңгені құрады, бұл елдің ЖІӨ-нің 5% - ғана құрады. Жан басына шаққандағы ЖӨӨ 2022 жылы облыстың 1 тұрғынына шамамен 3 665,6 мың теңге көлемінде қалыптасты.

Маңғыстау облысы экономикасының басым секторы өнеркәсіп болып табылады (ЖӨӨ-нің 55,2%). Тау-кен өнеркәсібі мен карьерлерді қазу экономиканың өсуіне айтарлықтай әсер етеді (ЖӨӨ-нің 34,6%).

2022 жылдың жағдай бойынша облыста жұмыспен қамтылған халық саны 312,8 мың адамды, жұмыссыз халық саны – 15,4 мың адамды құрады. Облыстағы жұмыспен қамтылғандардың 94% - жалдамалы қызметкерлер, 6% - өз бетінше жұмыспен қамтылғандар.

Маңғыстау облысының еңбек нарығындағы жұмыс күшін (еңбек ұсынысын) талдау өңірде жалдамалы жұмыскерлердің үлесі (93,6%) ҚР бойынша орташа мәннен (76,7%) едәуір жоғары екенін көрсетеді. Өзін - өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі орташа республикалық мәннен 23,3% - ға төмен (Маңғыстау облысында-6,4%). Сондай-ақ, Маңғыстау облысында жұмыссыздық деңгейі ҚР бойынша жұмыссыздық деңгейіне тең (4,8%).

Мәселен, 2022 жылдың жағдай бойынша Маңғыстау облысында ашық бос жұмыс орындарының саны 3,1 мың бірлікті құрады, түйіндеме саны 6,9 мың бірлікті құрады, яғни ұсыныстың сұраныстан асып кетуі 219 адамды құрады. Зерттеу нәтижелері бойынша бұл құбылыс жастардың еңбектің мұнай-газ өндіру салаларына жұмысқа орналасуға бағдарлана отырып, жалақысы төмен жұмыста жұмыс істегісі келмейтіндігімен түсіндіріледі.

Жаңаөзен қаласынан қатысқан бірінші қазақ ер респондент *«Мунайдан баска жерде жұмыспен қамту оте озекті маселе. Барлығы бірдей мунайға барғысы келеді, бірақ кіре алмайды»*, екінші қазақ ер респондент *«Жұмыс. Себебі барлығы мунай саласында жұмыс істегілері келеді, 80-90 мың жалақыға ешкім барғысы келмейді»* деген пікір айтты.

Маңғыстау облысында жан басына шаққандағы орташа табыс 2022 жылы қорытындысы бойынша 153,5 мың теңгені құрады, бұл көрсеткіш 2021 жылдың 5,6% - ға жоғары.

Облыста атаулы жалақы 2022 жылдың жағдайы бойынша 317,7 мың теңгені құрады, бұл 2021 жылдың параметрлерден 9,7% - ға жоғары. Бұл ретте өңірдегі номиналды жалақы 49.8% - ға орташа республикалық маңызы бар.

Ақтау қаласы Маңғыстау облысының ең көп этникалық аймағы болып табылады. Қалада еңбек нарығының этникалық саралану белгілері байқалады. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, армян этникалық тобының өкілдері негізінен құрылыс саласына қатысады, әзербайжандар мейрамхана бизнесі мен саудасына қатысады. Өзбек және қарақалпақ этникалық топтарының өкілдері сауда және құрылыс саласының жалдамалы қызметкерлері ретінде әрекет етеді. Славян

этностының өкілдері су, газбен жабдықтау, электр энергетикасы және мейрамхана бизнесінде қызмет көрсету салаларына көбірек қатысады.

Жаңаөзен қаласында Еңбек нарығының этникалық саралану белгілері де байқалады. Халықтың қазақ бөлігі негізінен мемлекеттік және квазимемлекеттік құрылымдарда, сондай-ақ мұнай-газ өндіруші кәсіпорындарда жұмыс істейді. Орыс этностының өкілдері қаланың тыныс-тіршілігін қамтамасыз ететін негізгі салаларға қатысады, мысалы: сумен жабдықтау, газдандыру, Электр энергетикасы және т. б.

Қарақалпақ, өзбек және басқа да этникалық топтардың өкілдері сауда, құрылыс саласында жұмыс істейді.

Ақтау қаласынынан қатысқан әйел эксперт: *«Кыргыздар жермен, бакишамен айналысады. Азербайжандар акеліп сатады. Овощной магазиндерде кобінесе солар отыр. Орыстар, украинецтер предприятиелерде жұмыс істейді. Техническую элиту они составляют. МАЭК - сердце Актау. Сол жерден суды калага беріп отыр. Сосын сол жерден электричество келіп отыр. Стратегический объект. Управленческий аппаратынын барлығы орыстар. 80% орыстар. Ана жерде бұрыннан істеп келе жатқан шалдар отыр. Армяндар, лезгиндерде сауда, стройкада жасайды. Озбектер де стройкада жасайды. Сосын олар да сауда саттықта. Кобінесе карап отырмын, олар поставщик. Сосын азербайжандар ресторан, кафелерді устап отырған солар. Бізде сол тау халыктары гой осы жакта туратын. Ал сататын казактар. 5 мкр. Волна деген рынок бар. Сол жерді этнический рынок деуге болады. Сол жерде озге улт өкілдері зат сатып отыр. Баска улен базарлар Асар, Сары базарда отырған казактар. Поставщик, главный хозяйндары озге улттар. Олардын хал-аукаты жаксы біріншіден. Екіншіден, біздер сиякты коп шашылуы жок кой».*

Ақтау қаласынан қатысқан қазақ ер респондент: *«Орыс деген жаксы халық қой, каска! Осы орыс болмаса Актауыннын суыда, тогыда барі соніп калады ертен. Шынгой, орыстарын кетіп кала маякын кетіп калады, главный специалистар соларгой, оларда соны салды гой».*

Ақтау қаласынан қатысқан армян азаматы: *«Большая часть (прим. армян) частным бизнесом занята. У меня самого есть строительная компания. С 96 года я занимаюсь строительством. Есть где-то 15-20 человек, армяне, начиная 26-25 лет и до 60 лет со мной работает».*

Жаңаөзен қаласынан қатысқан Түрікменстаннан келген қандас *«Каракалпактар стройкамен айналысады. Казак кандастарымыз бар осында жұмыс жасам журген. Каракалпактар келіп кетіп жұмы жасайды. Кыргыздар келіп егіншілікиен айналысады. Карбыз егеді, шынымен де жаксы татті. Казактар кобінесе мунайда жасайды».*

Өңірде халықтың кредиттелуінің жоғары деңгейі байқалады, бұл халықтың табысы мен қаржылық сауаттылығының төмен деңгейі туралы айтуға мүмкіндік береді. Микро деңгейде халықтың қаржылық сауаттылығының төмендігінің экономикалық салдары мен қауіптері қаржылық теріс пайдалану санының өсуінен, халықтың артық кредиттік берешекті жинақтауынан, жеке жинақтарды тиімсіз бөлуден көрінеді.

Мұнайлы ауданының қарақалпақ тұрғыны: *«Кредитіміз бар. Баламыздың тойын өткізгеннен кейін, кредитте отырмыз».*

Ақтау қаласының эзирбайжан тұрғыны: *«У меня много кредитов было, через банки брал. Один банк отсрочку дает, другой не дает, третий без подтверждения дохода даёт, когда проблемы начинаются, запрашивают подтверждение».*

Жаңаөзен қаласының тұрғыны, әйел: *«Келін алғанда 2 млн. кредит алдық. Арасында кредит аламыз. Черный списокта емеспіз».*

Сарапшы-респондент халықтың кредиттелуінің жоғары деңгейін қаржылық сауаттылықтың төмен деңгейімен байланыстырады.

Ақтау қаласынан қатысқан сарапшы әйел адам: *«Здесь потребительская корзина высокая, потому что нефтьте жұмыс істейді ғой адамдар. Бірақ казактар шашым тастайды. Татьяна Дронзина деген білесіз бе, конфликтолог, Болгариядан келді. Сонымен барғанда, «организуите им курсы как семейный бюджет» дейді. Потому что, банктен кредит ала береді дейді,» под большие проценты».*

Жаңаөзен қаласының тұрғыны, әйел: *«Той мерекен бар, үйдін ток, газына бір айлық кетеді. Мында қымбат. Продукта да қымбат. Бір магазинге барым келсен, 50-60 мың кетеді».*

Мұнайлы ауданында қазақ халқының негізгі бөлігі мемлекеттік және квазимемлекеттік құрылымдарда, сондай-ақ мейрамхана бизнесінде жұмыс істейді. Өзбек және қарақалпақ этникалық топтарының өкілдері сауда, құрылыс салаларына жұмылдырылған. Ауданның Ақтау қаласына орналасуы халыққа қалада жұмыс істеуге мүмкіндік береді, бұл маятниктік көші-қонның бар екендігін көрсетеді.

Мұнайлы ауданының қарақалпақ тұрғыны: *«Иа, строительный материалмен айналысамыз, содан үй соғым алдық. Бастапқыда жай работник болы жұмы істеген жоқпыз, келгенде саудаға шығайық деп мен оны көндірген болатымын, ол негізі сауданын адамы емес, сосын сауда шығым кетті, содан 2010 үй салуды бастадық».*

Мұнайлы ауданында тұратын Түрікменстан оралманы: *«Мен қазір Ақтауда слесарь болы жұмыс істеймін. Әйелім мен жасап жатқан мекеменін столовыйында жұмы істейді. Ағамда сол қасымда слесарь болып жасайды. Інімде бірге жұмыс жасайды».*

Мұнайлы ауданының қарақалпақ тұрғыны: *«Ақтауда жұмыс жасаймын. Құрылыста өзімнің бригадаммен объект алып жұмыс жасап жүрмін. Қазіргі кезде карантинның салдарынан өз елдеріне кетіп қалды. Қарақалпақстаннан келген казактар, Қарақалпақтар және өзбектер жұмыс жасайды».*

Респонденттердің көпшілігі өздерінің материалдық жағдайын орташа деңгейде бағалайды.

Жаңаөзен қаласының 59 жасар орыс әйелі: *«Вот сейчас, когда учителям подняли зарплату, я считаю, что мне хватает».*

Мұнайлы ауданының 69 жасар орыс тұрғыны: *«Пенсии хватает, все нормально. Только здоровье беспокоит. Трудится бабушка на огороде, потихоньку».*

Жаңаөзен қаласында тұратын Түрікменстаннан келген қандастардың бірі *«Орташа шығармыз біздер»* десе, екіншісі *«Элеуметтік жағдайымыз жаман емес шүкір»* деген пікір білдірді.

Көптеген респонденттер өздерінің материалдық жағдайына қанағаттанарлық баға берді, бірақ кейбір сауалнамаға қатысқандар коронавирустық инфекция пандемиясымен байланысты карантиндік шаралар олардың материалдық жағдайына теріс әсер еткенін атап өтті.

Ақтау қаласында тұратын әзірбайжан азаматы: *«Моё материальное положение во время карантина изменилось в плохую сторону, у всех в плохую».*

Ақтау қаласының армян тұрғыны: *«Как у всех и у нас минус. Все дела рухнула. Лично для меня влияло очень плохо. Кредиты берем. Последний кредит я взял чтобы людям зарплату выдавать. Я никого не увольнял. Люди знают, что ничего не делают. Я даже не сократил».*

Ақтау қаласында тұратын әзірбайжан азаматы: *«Я выживаю. Есть люди, которые без работы остались. Например, у меня сын работал в компании. Но его сейчас сократили. Работу не может найти».*

Мұнайлы ауданының қарақалпақ тұрғыны: *«Коронавирус каржылай әсер етті. Магазиніміз жабылы калды».*

Мұнайлы ауданы халқының жалпы санының 75% - реп оралмандар құрайды. Олар жекелеген жаңа ғимараттар мен шағын аудандарда оқшауланған тұрумен сипатталады, ал олардың шыққан елдері бойынша бөлек тұруы байқалады.

Ауданның ерекшелігі-өз қызметтерін қол жетімді бағамен ұсынатын көптеген мейрамханалар мен мерекелік залдардың болуы. Жақын маңдағы елді мекендердің тұрғындары үшін, соның ішінде Ақтау қаласы үшін аудан отбасылық мерекелер өткізу үшін қолайлы орын болып табылады. Алайда Мұнайлы ауданында жолдардың жоқтығы байқалады, бұл ретте жергілікті тұрғындар тарапынан бұл факт өзекті мәселе ретінде белгіленбейді. Сонымен қатар, ауданда тұрғын үй жағдайының нашарлығы және халықтың әл-ауқатының төмен деңгейі байқалады.

Этносаралық қатынастар, қашықтықтар, стереотиптер және сенім

Батыс Қазақстан облысындағыдай, бұл аймақтың ерекшелігі басқа этнос өкілдерінің анклав елді мекендері түрінде жинақы тұру тәжірибесінің жоқтығы болып табылады. Сонымен қатар, жергілікті тұрғындардың оралмандарға деген теріс көзқарасы байқалады.

Жалпы, элеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша облыстағы этносаралық қатынастар салыстырмалы түрде тұрақты деген қорытынды жасауға болады.

Жаңаөзен қаласының 24 жасар қазақ тұрғыны: *«Жанаозенде баска ултпен кактыгыс болу мумкіндігі жоқ».*

Бұл ретте, Ақтау қаласында этносаралық қақтығыстың туындау қаупі бар. Зерттеу барысында этносаралық ахуалды тұрақсыздандыруға әкелетін бірқатар факторлар анықталды.

1) әлеуметтік желілердегі тұрмыстық қақтығыстар мен арандатушылық хабарламалардың этносаралық жазықтыққа көшу әлеуеті жоғары.

Ақтау қаласының тұрғыны, әйел: *«Полиэтничность калага тан. Бул салада бірдеце дем прогнозировать эту кийн. Свой, чужой, деление, защита своей территорий, не известно где, как обернется. Российский исследовательдин жұмысын оқып едім. Самая не благодарная сфера дейді. Исследование ведешь, работаешь, потом 2 человека бытавой скандал. Потом берут и переводят на межэтническую пласткость. Начинает муслировать различные силы».*

Терең сұхбат барысында ағымдағы 2020 жылдың ақпан айында әлеуметтік желілердің жаңалықтар ленталарында лезгиндік ер адамның қазақ қызын зорлағаны туралы арандатушылық сипаттағы хабарлама жарияланғаны анықталды. Респонденттің айтуынша, бұл оқиға қазақ халқы арасында толқулар тудырып, кейіннен ЖАО-ның жедел реакциясы мен уақтылы енгізілген карантиндік шаралардың арқасында алдын алуға болатын ауқымды этносаралық қақтығысқа айналуы мүмкін.

Ақтау қаласынан қатысқан лезгин ұлтының 44 жасар ер азаматы: *«Ну, бывают случаи, там парень изнасиловал девушку. Это было в начале февраля 2020 года. Где-то, до карантинного периода. Какой-то разговор был, надо наказать надо этот.... Это было на уровне слухов. По-моему, девушка была от смешанного брака, а мальчик по национальности лезгин. Потом случился карантин как-то не уследила за этими событиями. Слух как-то молнией промчалась. Я, например, прочитала в социальных сетях. Там не была указана национальность. Парень даже не изнасиловал, а сожительствовавал с девушкой, потом случилось то, что случилось. Через некоторое время новость исчезла из лент».*

Сондай-ақ, сұхбатында әзербайжан этносының өкілі осы этникалық топтардың ақсақалдарын тарту арқылы оқшауланған шешендер мен әзербайжандар арасындағы 3 жылдық қақтығыс туралы айтты. Айта кету керек, осы этностардың ақсақалдар институтының аймақтағы этносаралық қақтығыстардың алдын алу жөніндегі қызметінің тиімділігі.

Ақтау қаласының әзірбайжан ер азаматы: *«Три года назад тут был конфликт между чеченцами азербайджанцами, я их всех собрал, аксакалов тоже. Мы разобрались и разошлись».*

2) армян-әзербайжан келіспеушіліктерінің қазақ халқына әсері.

Этникалық топтардың жастары арасында қазақ жастарымен және басқа этникалық топтардың жастарымен достық қарым-қатынастар атап өтіледі. Алайда, Әзербайжан мен армян этникалық топтары арасындағы байланыс байқалмайды. Әзербайжан мен армян респонденттері бір-біріне деген

дұшпандық көзқарастардың жоқтығын атап өткенімен, терең сұхбат кезінде олардың арасындағы шиеленісті қатынастар анықталды.

Мәселен, Әзербайжан этносының өкілдері армян этносының арандатушылық әрекеттерінің фактілерін атап өтеді. Олардың пікірінше, армяндар этносаралық қақтығысты арандату үшін олардың қатысуымен болған кез-келген оқиғаны пайдалана алады. Мысалы, Каспий теңізінің жағасында, әзербайжан халқын Армениямен қақтығыста қолдау үшін, әлеуметтік желілерде армяндар қазақтардың назарын аудару үшін әзербайжандардың жиналысын пайдаланды. Бұл қазақтар мен әзербайжандар арасындағы қақтығыстың себебі болуы мүмкін.

Ақтау қаласының әзірбайжан ер азаматы: *«12-го числа обострилась война между армянами и азербайджанцами. Так получилось, что азербайджанцы в тот день снова собрались у консульства (прим. из-за того, что порты и авиасообщения были закрыты) и начали фотографироваться у моря, но они вовремя разошлись. На следующий день в инстаграме начала появляться реклама провокационного характера (посты: Азербайджанцы там собрались у консульства и т.д.). Я потом смотрю кто эту рекламу делает и говорю вот этого человека вызывайте, с ним разбирайтесь почему она так делает. Это была армянка (я посмотрел имя и фамилию). Она так хотела, как в Караганде спровоцировать конфликт».*

Ақтау қаласының әзірбайжан ер азаматы: *«Недавно сидели с казахами, и один казах говорит (пьяный разговор): «Пойдём армян бить!»», я ему говорю, что здесь нельзя. В нашей политике такого нет, никого не бьем, слово не говорим, нельзя».*

Армяндар өз кезегінде әзербайжан этносының қазақтармен қарым-қатынасына араласу фактілерін атап өтті. Сонымен, Армения мен Әзербайжан шекарасындағы қақтығыстан кейін қаланың сауда нүктелерінде Армениядан тауарлар сатылымнан шығарылды. Армян этносының өкілінің айтуынша, бұл фактіге әзербайжан этносының ықпалды өкілдері ықпал еткен.

Ақтау қаласының армян азаматы: *«10 лет назад даже азербайджанец мне приходил. Говорит я тебя умоляю, я здесь остался, помоги мне поехать домой. Я говорю помогите этому человеку. Когда на границе встретимся можем в друга друга стрелять, а здесь нечего делить. Общаюсь с азербайджанцами, есть и друзья. Консул их организовал сбор азербайджанской молодежи, и сказал идти против армян. Потом писал, что это не я. Молодежь мне лично сказали, что он лично их собрал. Одного я вызвал к себе, и сказал ты служил в армии, воевал? Если тебя туда поставят ты порох не продержишь. Ты вчерашний киндер говорил. Консул Азербайджана и старый консул Азербайджана он здесь послом стал. Старый консул очень хорошо работал, поэтому он стал послом. Он пошел в акимат и сказал не продавать армянских товар. Когда я пошел на рынок там закрывались армяне. Я поговорил с акиматом и сказал им если одному азербайджанцу плевать на закон Казахстана что вы делаете».*

3) Әлеуметтік-экономикалық проблемалар. Халықтың нашар тұрғын үй жағдайлары, жұмыссыздық, Мұнайлы ауданы, Жаңаөзен қаласы тұрғындарының өмір сүру деңгейінің төмендігі де өңірде тәртіпсіздіктер тудыруы мүмкін, бұл келешекте этносаралық салаға да жанама әсер етуі мүмкін.

Ақтау қаласының орыс ұлтының тұрғыны, әйел: *«Я думаю нищета, работы нету. У казахов много детей, некоторые не может хлеб купить. 5-6 детей, но цены смотри космический, люди злые все подорожало и продукты дорогие».*

Ақтау қаласының лезгин ұлтының ер азаматы: *«Мне кажется это социальное положение. Возможно, есть такие люди, которые эти социальные вопросы переводят на национальные, не осознавая то, что это самая конфликтная тема. Это связано с людьми, в котором все видят плохо».*

Әлеуметтік белсенділік

Зерттеу нәтижелері халықтың елдің саяси өміріне деген жоғары қызығушылығын көрсетеді. Респонденттердің айтуынша, олар жаңалықтарды, оқиғаларды белсенді түрде бақылайды және талқылайды.

Жергілікті тұрғындардың негізгі ақпарат көздері қазақстандық жаңалықтар телеарналары (Хабар, КТК, 31 арна және т.б.) және әлеуметтік желілер (Instagram, YouTube т. б.) болып табылады.

Сонымен қатар, сұхбат барысында кейбір респонденттер билікке, негізінен материалдық жағдайы «төмен» деп бағаланатын респонденттерге сенімсіздік танытты.

Жаңаөзен қаласында наразылық акцияларын ұйымдастыру және өткізу түрінде көрсетілген жастардың наразылығы атап өтілді, олардың негізгі талаптары оларды мұнай-газ өндіруші кәсіпорындарға жұмысқа орналастыру болды, сондай-ақ Қытайға теріс көзқарас бар.

Респонденттер қазақстандық қоғамда этникалық тегіне немесе мемлекеттік тілді білмеуіне негізделген тұлғаны дамытуда/іске асыруда қандай да бір шектеулер жоқ деп есептейді.

Алайда, кейбір респонденттер мемлекеттік қызметшілердің құрамын басқа этностардың өкілдері сұйылтуы керек деген пікір білдірді, өйткені онда «бір» қазақтар жұмыс істейді.

Армян этномәдени бірлестігі төрағасының орынбасарының айтуынша, Ақтау қаласында 20 этномәдени бірлестік жұмыс істейді, бұл ретте зерттеу барысында олардың өзара да, өз өкілдерімен де белсенді өзара іс-қимылы байқалмады.

Жағдайды жан жақты талдау және ҚЭЗИ жұмыс тобының далалық зерттеу нәтижелері мыналарды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

Бірінші. Жалпы, Маңғыстау облысындағы этносаралық жағдай «тұрақты» деп бағаланады. Халық арасында олардың қауіпсіздігіне қатысты алаңдаушылық пен алаңдаушылық жоқ. Сонымен бірге, сауалнамаға қатысқандар этносаралық қақтығыстардың туындау қаупін жоққа шығармайды, оның себептері: қазақ

халқының армян және Әзербайжан этностарын айла-шарғы жасауы, жергілікті халықтың оралмандарға деген стереотиптік қатынасы болуы мүмкін.

Екінші. Елде карантиндік шаралардың енгізілуінен туындаған халықтың экономикалық жағдайының нашарлауы, бұл келешекте этносаралық ахуалдың тұрақсыздануына әкелуі мүмкін.

Үшінші. Жергілікті тұрғындардың оралмандарға деген қалыптасқан стереотиптік ойлауы болашақта жанжалды жағдайларға әкелуі мүмкін.

Төртінші. Еңбекақының айтарлықтай айырмашылығы аймақтағы этносаралық жағдайға жанама әсер етуі мүмкін.

Қорытынды

2021 жылғы 21 қазанда Қазақстан халқы Ассамблеясы Кеңесінің кеңейтілген отырысында – «Мүмкіндіктер теңдігі қағидаттарына негізделген аймақтық даму. Өңірлерді дамыту проблемаларын, ең алдымен, этнодемографиялық салада үйлесімділікке қол жеткізудің айрықша маңыздылығы тұрғысынан қарастыру қажет. Адам әлеуетінің сапасын дәйекті түрде арттыру да осыған байланысты. Ерекше атап өткім келеді: мемлекет этностардың әлеуметтік-экономикалық интеграциясы саясатын мақсатты түрде жүргізеді және олардың қақтығыстарға айналуын болдырмау үшін осы негіздегі кез-келген үйкелісті тоқтатады. Сонымен қатар, біз мұндай қақтығыстардың барлығы зиянды арандатушылардың дело екенін жақсы білеміз. Мұндай арандатушылармен біз күресеміз және аяусыз боламыз.» , - деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Әлеуметтік-экономикалық параметрлердің нашарлауы негізінде этносаралық қақтығыстардың туындауының алдын алу мақсатында әлеуметтік-экономикалық факторларды: кәсіпкерлік, мамандану және еңбек нарығы (жұмыспен қамту және жұмыссыздық), қадағаланбайтын экономика, әлеуметтік-экономикалық мәртебе (осалдық, экономикалық санаттар) жүйелі түрде реттеу қажет. Бұл ретте шешім қабылдау практикасына әдептілік факторын енгізе отырып, әлеуметтік-экономикалық даму параметрлерін жақсарта отырып, өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға болады.

Шетелдік тәжірибені (модельдерді) талдау нәтижелеріне сәйкес әлеуметтік-экономикалық проблемаларды этностық экономиканың әлеуетін пайдалану арқылы шешу төрт бағыт бойынша жүруі мүмкін.

Этностық топтардың қатысуы дәстүрлі секторларын дамыту болып келеді. Бұл инновациялық технологияларды пайдалана отырып, этностық мамандануды тереңдету және оларды қолдану нысандарын, тетіктері мен құралдарын кеңінен әртараптандыру мүмкіндігін қалыптастырады.

Ұсыныстар:

1. Облыстық, аудандық ҚХА филиалдарының instagram, facebook парақшаларын ашып, тұрақты түрде жүргізу;

Instagram және Facebook-те ҚХА беттерін құру және үнемі жүргізу туралы ұсыныстың бірнеше мақсаты көздейді. Біріншіден, бұл ҚХА-ға облыс және аудан тұрғындарымен тығыз байланыс орнатуға, оларға ҚХА жұмысы туралы ақпарат алуға және оның іс-шараларына қатысуға мүмкіндік береді. Екіншіден, бұл ҚХА-да ұсынылған халықтардың мәдениетін, дәстүрлері мен тарихын насихаттауға және насихаттауға көмектеседі. Үшіншіден, бұл ҚХА-ның жаңа мүшелерін тарту және оның аймақтағы ықпалын арттыру құралы бола алады.

2. Ақтау қаласы мен бауырлас қалалары арасында (города-побратимы) этносаралық байланысты орнату;

Ақтау қаласы мен бауырлас қалалар арасында этносаралық қатынастар орнату туралы ұсыныс өңірдің мәдени және туристік әлеуетін дамытуға бағытталған. Бұл қалада қолайлы этносаралық жағдай жасау, әртүрлі этникалық

топтар арасындағы достық байланыстарды нығайту және мәдени алмасуларды тарту үшін пайдалы болуы мүмкін. Нәтижесінде, бұл аймақтың экономикалық және әлеуметтік дамуының жақсаруына, сондай-ақ қаланың мәдени орталық ретіндегі беделінің артуына әкелуі мүмкін.

3. Облыстың аумағындағы қоғамдық кеңестер құрамында өзге ұлт өкілдерінің санын арттыру.

Облыстағы қоғамдық кеңестер құрамындағы өзге ұлт өкілдерінің санын көбейту туралы ұсыныс облыстағы барлық этностардың мүдделерін неғұрлым әділ ұсынуға бағытталған. Бұл этносаралық диалогтың жақсаруына, халықтар арасындағы бірлік пен ынтымақтың нығаюына, билікке деген сенімнің артуына және облыстың барлық тұрғындарының мүддесі үшін қабылданатын шешімдердің сапасын арттыруға әкелуі мүмкін. Нәтижесінде бұл аймақтың жалпы әл-ауқатының жақсаруына және оның тұрғындарының өмір сүру сапасының артуына әкелуі мүмкін.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

- 1 Маңғыстау облысы Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы URL:<https://assembly.kz/ru/region/mangystau/pages/ob-assamblee-oblasti/> Жүгінген күні: 10.09.2022 ж.
- 2 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы URL:<https://stat.gov.kz/> Жүгінген күні: 10.09.2022 ж.
- 3 Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының ресми парақшасы «Қазақстан этностарының әлеуметтік-экономикалық паспорты» URL:<https://iaer.kz/kz/item/1-social-no-ekonomiceskij-pasport-etnosov-kazahstana> Жүгінген күні: 10.09.2022 ж.
- 4 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы URL:<https://stat.gov.kz/> Жүгінген күні: 10.09.2022 ж.
- 5 Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы N 70-IV Заңы // Қазақстан Республикасының «Әділет» нормативтік құқықтық актілерінің аөпараттық-құқықтық жүйесі. – URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000070> Жүгінген күні: 02.11.2022 ж.
- 6 «Қазіргі Қазақстандағы этносаралық және мәдениетаралық өзара әрекеттестіктің теориясы мен тәжірибесі» Ред. Малинин Г.В.
- 7 С.С. Алексеев «Құқық философиясы: тарихы және қазіргі заман, мәселелері, тенденциялары, болашағы». — М.: Норма, 1999. — 329 б.
- 8 Әбіл Е.А. «Қазақтардың этногенезі: жүйелік көзқарас тәжірибесі» Қостанай – 1997 ж.
- 9 Сужиков М. «Шиеленіс немесе үйлесімділік?: Қазақстандағы ұлтаралық қатынастарды дамыту» Алматы-1991ж.
- 10 Джамалиева Г.Ж. «Бірегейлікті сақтаудағы мәдениеттің рөлі» // Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика: шындықтар мен перспективалар: II республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары.- Қарағанды, 2018. – 150-152 б
- 11 Ахметова И.А., Иманбеков М.И. «Дәстүрлі емес діни бірлестіктердің ұлтаралық қатынастарға ықпалы» // Қазақстандық қоғамды модернизациялау процессінің өзекті әлеуметтік мәселелері: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. –Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2007.
- 12 Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының ресми парақшасы «Этносаралық қатынастардағы әлеуметтік-экономикалық факторлар» әдістемелік құралы URL:<https://iaer.kz/kz/item/139-social-no-ekonomiceskij-factory-v-mezetniceskih-otnoseniah> Жүгінген күні: 10.09.2022 ж.
- 13 Сәдуақасова А. К. Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайтудағы Қазақстан халқы ассамблеясының рөлі. – 2016. /Қазақстандағы институционалдық реформалар URL:<https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/335/2BHHGUvi%20%281%29.pdf?sequence=3&isAllowed=y> Жүгінген күні: 15.01.2023 ж.